

MÁSODIK SZAKASZ.

A KERESZTÉNYSÉG BEFOGADASA ÉS A KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA.

1. Az ország viszonya a nyugati államokhoz. A vezéri hatalom királyi lesz.

Térítők, telepedők Géza alatt.

Pauler Gy., A magy. nemzet történ. I. 21. — *Marczali*, A m. n. t. I. 209. — *Szabó Károly*, A vezérek kora. — *Horváth Mihály*, A kereszténység első százada Magyarországon (1878). — *Frankl*, A kereszténység behozatalának története. — *Lányi-Knauz*, A magyar kath. egyház története. — *Balics Lajos*, A róms. kath. egyház története Magyarországon. I. 1000—1095. (1886). — Valamennyi kézikönyv. — *Márki S.*, A középkor kezdete Magyarországon. 1890. — *Karácsonyi János*, Géza kiejtése (Turul, 1891. és 94. «Gecse» v. «Décse»). V. ö. *Nagy G.* választát (u. ott, 1891). — *Kaindl*, Beiträge zur älteren ungar. Gesch. (V. ö. Századok, 1893. 622. l.). U. az, Bemerkungen zur Passio S. Adalberti. (V. ö. u. o. 1895. 482. l.)

Géza 972—997 *Gézának uralma kettős tekintetben fontos.* Először: ő alatta A fejedelmi hatalom erősödik. válik a középponti hatalom monarchikussá; bár a királyi címet még nélkülözi. E hatalmi lendületnek részleteit nem ismerjük, de tény, hogy Géza halálakor a hét magyar vezér közül csak egy volt még független hatalom birtokában, a távol Erdélyben Gyula; a többinek hatalma, úgy látszik, nagyobb rázkódtatások nélkül tűnt el.

Géza és a kereszténység behozatala. Gézának második érdeme, hogy megértvén a korszellemet, a keresztény hitet befogadta országába. Nemzetünkre nézve életkérdésül ismerte föl, hogy abba hagyja a Nyugatot zaklató rabló kalandokat, hogy megbarátkozzék a kultúrával és a mi akkoriban ezzel egy volt, a kereszténységgel, hacsak a hunok és avarok sorsára nem akar jutni. — Azt beszélik, hogy már Gyula erélyes neje, Sarolta, (Gyula erdélyi vezérnek leánya), a ker. hitre hajlott és hogy ő vette rá Gézát keresztény térítők befogadására. Annyi azonban bizonyos, hogy *I. Ottó német császár* (936—973) megtudván Géza békés szándékát, *Brunó verduni püspököt* küldé hozzá, mit Géza 973-ban a fényes quedinburgi birok-

Hitértők.

Brunó.

dalmi gyűlésre menesztett követséggel viszonzott. Ez a követség létrehozta a békét Magyar- és Németország között és megnyitotta hazánkat a nyugati keresztény világ előtt. El is jött több hittérítő, így a sváb származású Wolfgang, és több, Pilgrim passau-i^{Wolfgang, Pilgrim.} püspöktől küldött szerzetes, ki a keletkező magyar egyházat^{rim.} költött jogcímén a maga főpapi fenhatósága alá szeretettel volna megnyerni. Szláv és olasz térítők is hirdették az evangéliumot. Követte őket sz. *Adalbert*, a prágai püspök és utóbb vértanú, Sz. Adalbert. a ki több sikerrel dicsekedhetett, mint elődei. Valószínű (de nem bizonyos), hogy ő keresztelte meg Gézát magát is, szintúgy Saroltát és fiukat, ki a keresztségben az István nevet kapta. De Géza^{Géza és családja felveszi a ker. hitet.} áttérése inkább dogmatikus volt, mintsem erkölcsi és a keresztény Isten nem igen szorította szívében háttérbe a pogány isteneket. Belátta, hogy a nemzet fennmaradásának érdekében át kell térnie a ker. hitre, de azért nem szakított teljesen az ősi vallással. A térítés művét egyébiránt a *bencézésekre* bízta, kik^{Bencézések.} nálunk is érdemes úttörői lettek a műveltségnek. Számukra alapítá Géza a pannonhalmi apátságot.

A keresztény Európával való barátságos viszonynak megszilárdítására Géza családi köteléket is eszközölt a maga és czi-vakodó Henrik bajor herceg családja közt; megkérte fia, Ist-^{István nőül veszi a bajor Gizellát.} ván, számára Henrik herceg leányának, *Gizellának* kezét. A bajor herceggasszonynyal számos külföldi, többnyire német lovag^{Németek telepedése.} is jött hazánkba, hol Gézát és fiát tanácsukkal és kardjaikkal hathatósan támogatták. Ezen lovagok közül ismeretesek Adeodat, István nevelője, Wenzelin, wasserburgi gróf. Hunt és Páznán testvérek, a kiktől több híres magyar család származtatja magát. — Miután Géza a keresztény műveltségnek ilyenformán kaput nyitott, és ekként érdemeket szerzett, 997-ben meghalt.

2. A katolikus egyház szervezése. Az ősvallás ellenhatása.

István mint vezér (997—1001) és király (1001—1038).

A megelőző fejezetben említett művek folytatólag, kül. *Pauler*, I. 26., *Marczali*, (I. köt.) 233. *Huber*, I. — *Karácsonyi János*, Szt. István oklevelei és a Szilveszter bulla (1891). — *Boncz Fr.*, A magyar szt. korona felségjogai egyházi-vallási tekintetben (1894). — *Fraknoi*, A m. kir. kegyúri jog kezdete (Századok, 1893). — *Bekszics Gusztáv*, A magyar nemzet függetlensége az állami és egyházi kormányzatban (1893). — *Fraknoi*, A Szt. Istvántól Rómában alapított zárandokház (Kath. Szemle VII.). — *Karácsonyi J.*, Ajtony-Achtum (Turul, 1891). — *Szentkláray J.*, Az Ajtony és Csanád-család (Századok, 1891).

Történelmünk alakjai közül alig van egy, kivel többet fog-^{István.} lalkoztak volna, mint a magyar független királyság és magyar kath. egyház alapítójával. Különböző időben, különböző felfogással majd a szentet, majd az államférfiút dicsőítették személyében. Hogy mennyit köszön a keresztény hit az ő apostoli buzgóságá-

nak, ország-világ ismeri; politikai működéséről ellenben nincs világos képünk, mert nagyon is megszokták elődeink, hogy a XIII. századig fennállott valamennyi intézményt, mondhatni tehát az összes régi magyar alkotmányt Istvántól származtatták.

István feladata.

Gézának zord alakját 997-ben a még fiatal korú István váltá fel a trónon.* Mint az ezredik év küszöbén megindult hatalmas vallásos felbuzdulásnak szülöttje, István is önzetlen odaadással viseltetett a kath. hit iránt, és legelső feladatának saját szavai szerint «a *katholika apostoli hitnek megvédését és terjesztését*» tartotta. Ésszel és szívvel karolva fel a keresztény vallást, örömeit teljesítette mindazon kötelességeket, melyeket az egyház szabott a fejedelmek elé; úgy mint: fentartani a békét, igazságot szolgáltatni, védeni az özvegyeket és árvákat, mindenekelőtt azonban az egyház szellemi és anyagi érdekeit oltalmazni és gyarapítani. Mindezeket ő csakugyan egy apostol lángbuzgóóságával teljesíté és súlyos feladatát, melynek sikeres megoldásától nemzetünk jövője függött, nem annyira karddal és erőszakkal, mint jó szóval és példával fejezte be.

Viszony Rómához és Konstantinápolyhoz.

István a Nyugathoz fordul.

István feladata e szerint abban állott, hogy megalapítsa a magyar keresztény egyházat, a nélkül, hogy a kereszténység befogadásáért cserébe kelljen adnia az ország függetlenségét. Együttal választania kellett a nyugati vagy keleti ker. egyház között. *István a Nyugathoz fordult*, nemcsak azért, mivel Byzancztól a szlávoknak széles öve választá el őt és országát, hanem azért is, mert a középkor népei a római pápákban és német császárokban tisztelték az egykori világbirodalom törvényes örököseit. Amazoknak jó indulatától és elismerésétől függött István terve. Meggyőződven III. Ottó német császárnak abbéli törekvéséről, hogy a Németország szomszédságában támadt új egyházakat a német egyház, közvetve tehát maga alá vesse: *István követét, Asztrik apátot nem III. Ottó császár, hanem II. Szilveszter pápához, Rómába küldte*. Szilveszter elejétől azon fáradozott, hogy a pápai hatalmat az ábrándos jellemű Ottó rovására a császári fölé emelje; ebbeli céljának elnyerésére alkalmas eszközt látott a magyar egyház függetlenségében is. Megerősítven tehát Istvánnak eddigi intézkedéseit, nemcsak a *kért királyi koronát és címet küldte meg neki*,** hanem azonfölül azt is megengedte, hogy

Követség Rómába.

* Trónra léptekor hány éves volt sz. István, biztosan nem tudjuk. *Mátyás Flórián* szerint (*Historiæ Hungariæ Fontes Domestici*, IV. köt.) 975-ben született, *Pauler Gy.* szerint 977-ben.

** A magyar sz. korona és a koronázási jelvények leírása és története. Kiadja *Ipolyi Arnold*. 1886. (Akademia.) — *Békefi Rem.*, A szent korona története (Pécsi főgymn. programm. 1892). A szövegben mondottakhoz azonban, tekintettel az újabb kutatásokra, a következőket kell csatolnom. A *koronázás évét Karácsonyi és Pauler* nyomán 1001-re kell tennünk. Továbbá: a római követség történetét és a koronát csak Hartvikus püspök legendája közli, a kisebb legenda semmit sem tud az egészről, a nagy csak apostoli megáldó levelet említ. Még VII. Gergely pápa

István és törvényes utódai a magyar egyházat *apostoli hatalommal* rendezhessék. A koronával István magát mint első «magyar apostoli király» az esztergomi érsek-primás¹ által, fényes gyűlés jelenlétében, Esztergomban meg is koronáztatta.²

Koronázás.
1001. aug. 15.

A térítés művéről s a magyar egyház berendezéséről csak annyit tudunk, hogy István az esztergomi érsekségen kívül több (tíz?) püspökséget alapított, és hatalmával fogva valamennyit be is töltötte.³

Az egyház szervezése.

A püspöki székhelyeken *káptalanok* alakításáról, *templomok és iskolák* építéséről gondoskodott, Gizella királyné pedig szent edények és öltönyökről. Az *első papok* és *térítők* többnyire idegenek voltak. Közülök, Asztrikon kívül, a velencei származású tudós *Gellért* érdemel említést, kit István csanádi püspöknek nevezett ki. A középkor eszméit követvén, a főpapságot tekintélyes és befolyásos állásra juttatta; a királyi tanácsban annak tanácsával élt, kiváltságokkal, fekvő birtokokkal és jobbágyi néppel bőségesen ellátta, és a papság számára a *tizedet* rendelte. Jeruzsálemben templomot, Rómában házat épített a magyar zarándokok számára, Odilo, a híres eluny apáttal pedig összekötetésbe lépett.

Az *egyházi törvényeket* nem annyira a *zsinatokon*, (pedig

Egyházi törvények és zsinatok.

sem említi a korona megküldését, pedig ő fenhatósági igényt emelt Magyarországra, csak a koronát és csak III. Ince pápa mondja ki kerekén, hogy a magy. birodalom koronája a szt. széktől ered. — Az *apostoli királyi cím nem a hamis pápai bullán* (l. alább a 2. jegyz.), hanem a jóhiszemű százados gyakorlaton kívül még a pápának 1758-ban szentesítő engedélyén alapszik. *Karácsonyi János* szerint (eml. mű) a pápa csak 1031-ben ruházta fel Istvánt nagy egyházi jogaival, a midőn t. i. István országát neki felajánlotta.

¹ Ki volt az első esztergomi érsek, Asztrik, Domonkos vagy Sebestyén? mai napig kétes. A kérdés eldöntése a pannonhalmi apátság alapító-levelén fordul meg. A főbb irodalom: *Horváth Mihály* eml. műve és a Századokban (1868) megjelent értekezése. *Knauz*, Mon. Eccl. Strigon. I. 4. 5. 11. *Fejérfataky*, A pannonhalmi apátság alapító oklevele (1878). *Balics*, Egyháztört. (1885. I. 94. l.). *Várossy Gyula*, Ujabb adalékok stb. (Történeti Tár. 1885. 715. l.). *Mátyás Flórián*, Fontes Domestici. I. köt. *Karácsonyi J.*, Kik voltak az első érsekek? (Századok, 1892). *Pauler*, I. 52. *Mátyás Flórián*, (u. ott, 1894).

² A pápai bulla eredetisége mellett vagy ellene írt irodalmat l. *Horváth M.* könyvében «A kereszténység behozatalának történetét»-t 140. lap és *Balics* művében (I. köt.). Továbbá: *Schönviczky Bertalan*, II. Szilveszter bullája. 1884. Ujabbán *Karácsonyi J.* minden kétségen kívül bebizonyította, hogy a Szilveszter-bulla hamis és csak 1644-ben látott napvilágot. A család személyét azonban (mostanig) homály fedi. Az egyházi jogok átruházása bizonyosan iratban történt, de ez az irat elveszett.

³ A kalocsai, győri, egri, pécsi, veszprémi, nagyvárad, nyitrai, bácsi, gyulafehérvári (erdélyi), csanádi és még más érsekségek és püspökségek dicsekednek szt. Istvántól való származásukkal, mit azonban hiteles oklevél által kimutatni idáig csak kevésnek sikerült. V. ö. *Pauler* (I. 509.) és *Karácsonyi J.*, Szt. István oklevelei.

ilyent is tartott Esztergomban), hanem világi és egyházi nagyjával egyetértve, *a kir. tanácsban hozatta*. Valamint Nagy Károly, úgy ő is ült törvényt vallási dolgokban. Ezen törvények szerint tilos a vasárnapi munka, a templomban való illetlen magaviselet, a nősöktetés, a feleség elhagyása; meghagyják ellenben a gyónást, a börtönt és a tized fizetését. Minden tíz falunak templomot kellett építeni. A pogány hitet pedig súlyos büntetés terhe alatt eltiltották.

Az ősi vallás el-
lenhatása.

Koppány felke-
lése.

Erdélyi Gyula
felkelése 1003.

Keán leveretése.
Achtum legyőze-
tik.

Akármily tapintatosan járt is el István, a pogány társadalom nem bírta egyszerre megszokni a keresztény elveket és a velük azonosított szigorú monarchiai rendet. Sokan azért gyűlölték az új vallást, mert minden egyesre szokatlan terheket rótt, sőt a nemzetet magát is meghasonlásba hozta ősi szellemével és erkölceivel. Az elégyületlenség egyre növekedett, míg nem a régi hitnek és szabadságnak a somogyi *Koppányban* védője akadt. *Ez volt az első fölkelés, melyben a nemzeti ügy vallással szövetkezett és hazánkban mindvégig csak úgy váltak hatalmasakká és félelmetesekké a vallási mozgalmak, ha egyszer smind a politika zászlaját is lobogtatták.* — István nem riadt vissza a felkeléstől, hanem a keresztény párttól és a jövevény lovaktól támogatva, a Veszprémet ostromló *Koppány ellen indult és annak seregét szétverte* és a csatában elesett vezérnek tetejét rettentő például fölnegyeltette; Somogy tizedét pedig fogadalma értelmében a pannonhalmi apátságnak szánta. — Nemsokára új ellenzéki középpont támadt az *erdélyi vajda, Gyula* udvarában. István azonban 1003-ban váratlanul a Királyhágón túl teremvén, a vajdát és két fiát elzáratta és Erdélyt szorosabban Magyarországhoz fűzte. Együttal Gyulának szövetségesét, *Keán bessenyő vezért*, kereste föl Moldvában, ki a csatában elveszett. Végül *Achtumra* került a sor, ki a Köröstől Erdélyig és Viddinig parancsolt és földjét II. Bazil byzanci császárnak akarta átengedni. István ez alkalommal is sikerrel harczolt. — E hármas diadal után a pogány ellenzék egyelőre megjuhászodott.

3. A királyság szervezése. Világi törvényhozás. Rendi viszonyok. Királyi tanács és törvényt napok. Várszervezet. Háborúk. Családi viszályok. István halála.

Pauler, I. 69. s k. Marczali, I. 251. Huber, I. 147. és Über die älteste ungar. Verfassung (Mitthg. d. Inst. für österr. G. VI.) Szalay L., I. 69. Horváth, I. 165. Kerekgyártó, I. 28. Sayous, I. 89. Fessler, I. 101. Kronos, I. Bűdinger (Oesterr. Gesch. 380.). Pör Antal, Szt. István élete. (1871). Pauler Gyula, Szt. István és alkotmánya (Századok, 1879). Sebestyén Gy., Az Árpádok története (1895). Szlemenics Pál, Törvényeink története az Árpádok alatt (Akad. Évk. VI. 1845). Kovács, A magyar törvényhozás történetének vázlata (1861). Wenzel, Magyarország jogtörténetének vázlata (24. 1.). Hajnik Imre, Magyar alkotmány és jogtörté-

neleni (1872). U. az, Alkotmány és jog az Árpádok alatt (1872. 113. és 211. lap). *Ladányi Gedeon*, A magyar alkotmány története. 1871. *Kiss, Magy. közjog* (3. kiad. 1886). *Korbulyi-Pisztóry*, Magy. Közjog (1887). *Bocsor*, Magyarország története, kül. tekintettel jogfejlődésére. (I. köt.)

Vármegyékről: Bottka Tivadar, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Először a Budapest. Szemlében, 1865., aztán külön is megjelent). U. az, A vármegyék alakulásáról és őskori szervezetéről (Századok, 1870, 1871, 1872.) *Balássy Ferencz* hasontárgyú értekezései (Századok, 1872). *Pesty Frigyes*, Eltűnt régi vármegyék (2 köt. 1880). U. az, A magyarországi várispánságok története (1882). *Pauler Gyula*, Találunk-e egy időben polgári és katonai ispánt? (Századok, 1882). U. az, Megye?, Várispánság? (Századok, 1882). *Pauler* új műve. I. 69. s k. *Balássy*, A megye és a várispánság. (Akad. értek. 1893).

Szabó Károly, A kir. regösökről (Századok, 1881). *Fejérfutakay*, A kir. kancellária az Árpádok korában (Akadémia, 1885).

Tekintsük közelebből, mikép szervezte sz. István az országot világi tekintetben és hogy alapítá meg a királyságot. E tekintetben azt mondja törvénykönyvének bevezetésében: «Utánoztuk a régi és a mostani uralkodókat». Utánozta nevezetesen a frankok törvényeit (capitularia) és intézményei s pénzei sem eredetiek, de erre nem is volt szükség. És ha utánzott is, nem tette ezt szolgálilag, hanem a külföldtől kölcsönveteket össze tudta olvasztani a nemzeti szellemmel.

Mindazon jogok, melyeket előbb a nemzetgyűlés, a szabad emberek összessége gyakorolt, átszálltak immár a királyra. A nyugati fejedelmek példájára István is egyesíté kezében a legfőbb törvényhozói, bírói és hadúri hatalmat, szóval a *felső-jogokat*. Ő hoz törvényt, ő ítél, ő határoz béke és háború felett, ő tölti be mind a világi, mind az egyházi hivatalokat. Hatalma nagyobb volt a nyugot-európai fejedelmekénél, mert ő nem kényszerült azt döllyfös hűbéres nagyokkal megosztani.

Azon udvarát környező férfiak sorában, kik Istvánt királyi jogainak gyakorlásában segítették, találjuk a *nádort*, a *tárnokmestert* (kincstárnok) és az *udvarbíró*t. A legfőbb udvari ember a *nádorispán* v. udvarispán (Comes palatinus) a német Pfalzgraf hasonmása. Működése eleintén az udvarra szorítkozott, csak fokozatosan lett belőle, mint a király helyetteséből, országos főbíró. Ezek mellett találjuk még a *Notarius*-t, a kir. kancelláriának főnökét. Ezek voltak a központi kormány kezelői, ezek voltak rendesen a király körül, ezek kísérték egyik jószágától a másikig, egy helyről a másikra.

A király, bár övé volt a döntő szó, mindenben a főpapság és főurakból és az ispánokból álló *királyi tanácsra* hallgatott, mely tanácsban alkották a törvényeket is. Magyarországon tehát eleitől fogva *alkotmányos* uralom és törvényhozás volt otthonos.

A nemzet többi szabad tagjai számára az úgyn. székesfehérvári *törvénytáplapokat* tartotta meg a király, melyeken évenként egyszer (utóbb rendesen sz. István napján) törvényt szolgáltatott és a panaszokat meghallgatta, a mint ezt a Karolingok az

Világi törvény-
hozás.

ügynevezett paderborni napokon tették. (Országgyűlések ellenben a szónak mai értelmében, akkoriban még nem tartattak.)

Szt. István világi törvényhozása leginkább magánjogi és büntetőjogi természetű. Elismerte mindenekelőtt a *tulajdonjogot* és megengedte, hogy saját birtokával kiki szabadon rendelkezze, azt eladhassa, eladományozhassa, a mint neki tetszik. (Ugyanazt a jogot természetesen a maga számára is igénybe vette.) — Következett a *büntető törvénykezés*. Szigorú büntetést szabott a *tulajdonjog* sértőire. Szabad ember a negyedik, szolga a harmadik lopás esetén halállal lakolt. A gyilkos pénzen válthatta meg életét, a kártérítést a törvény a vétkesnek társadalmi állásához szabta. Felségsértésben és hazaárulásban elmarasztalt vádlott halállal bűnhődött, jóságait elkobozta az állam. Legszigorúbban büntették a fegyveres támadást és a közbékébe ütköző kihágásokat. («A ki kardot ránt, karddal végeztessék ki».) A perbe idézés pecsét átküldése vagy a pristáldusok (hírnökök) által, a bizonyítás tanukkal történik; néha vízpróba, később a tüzes vízpróba által. A büntetéseket a *præcones* (bakók) hajtották végre. A párbaj mint bizonyítási mód ekkor még nem divott.

Társadalmi osztályok, melyek azonban nem birtoknak még rendi jelleggel.

1. Papság.

2. Főnemesség.

3. Köznemesség.

Az új magyar állam lakói *társadalmilag több osztályra oszlottak*, melyekből később a rendek alakultak. Első helyen állott a *papság*, mind gazdagságára, mind hivatására nézve. — Második helyen következtek a *főnemesek, országnagyok*, kik a törzs- és nemzetségfők utódaiból, a bevándorolt előkelő idegenekből és az udvari főtisztviselők közül egészítették ki soraikat. — Harmadik helyen állott a *vitézi* vagy *kőznemesi* rend. — A két világi rendet korlátlan birtokjoggal ruházta fel István, melytől csak felségsértés vagy honárulás esetében fosztható meg a nemes ember. Vagyonra és tekintélyre nézve e három osztály nem egyforma, de törvény előtt egészen egyenlő jogokkal bírt. Honvédelmi kötelemük is egyféle: szabad birtokuk fejében a hazát védelmezik, de csakis a király saját zászlója alatt indulnak csatába. Mind a három osztály csak a királynak vagy nádori helyettesének tartozott engedelmeskedni és ki volt véve a várispánok hatalma alól.

További osztályok.

1. Várjobbágyok.

Ez osztályokon kívül *idővel még a következők is alakultak*: 1. A *várjobbágyok* (jobbationes castri), azok, a kik szt. Istvántól kapták földjeiket. («Törzsökös jobbágyok», a «szt. király jobbágyai»). Ők viselték a megyei tisztségeket, ők intézték a várnép ügyeit. Egyedül a várispán alatt állottak, kinek zászlója alatt katonáskodni tartoztak (várkatonák). Személyükre nézve teljesen szabadok voltak. Ha családjuk kihalt, birtokuk a királyra szállott vissza.

2. Várnép.

2. A *várnép* (castrenses), a kik a várhoz tartozó földek erdeit, malmait stb. haszonbérben bírták, minek fejében azonban nemcsak pénzben és természetben fizettek kamatot, hanem a vár és megye körül is kellett különböző munkákat végezniök.

3. A *királyi udvarnokok és cselédek* (udvornici, servi conditionati). Ilyenek péld. a kir. asztalnokok, szakácsok, pékek, molnárok, halászok, vadászok, solymárok, lovászok, méhészek, igriczek stb. Ezen udvarnokok az udvar számára megszabott szolgálatot tartoztak végezni, melynek fejében földet birtak. E birtokkal azonban nem rendelkezhettek szabadon, sőt e birtokkal együtt őket magukat is el lehetett adományozni. Megfelelnek a német oklevelek ministeriales-einek.

3. Kir. udvarnokok.

4. *Rabszolgák*. Szt. István ugyan töle telhetőleg ezeknek sorsán is segített s a maga rabszolgái közül többet szabadon bocsátott; sőt a rabszolgák felszabadítását jámbor cselekedetnek nyilvánította. De a ki megmaradt szolgáinak, azt urával szemben jogtalan állapotra kárhoztatta és szigorúan büntette, a ki egy rabszolgát jogtalanul felszabadított. Ennek a kegyetlen törvénynek magyarázata, hogy a középkorban a gazdasági élet első sorban a szolgaságon alapult, és a magyar urak ép oly kevéssé nélkülözhettek a rabszolgát, mint a külföldiek. A nagyszámú rabszolgaosztály egyszerre való felszabadítása társadalmi válságot is idézhetett volna elő.

4. Rabszolgák.

Különállással bírtak a külföldről, különösen Bajor- és Olaszországból jött idegenek, «a vendégek», kik a városi polgárság zömét képezték és külön kiváltságokat nyertek. Ezek csupán a királynak tartoztak engedelmeskedni.

Vendégek, polgárok.

Területi tekintetben az ország vármegyékre oszlott. Ezek eredetét is szt. Istvánra szokás visszavezetni, de valószínűbb, hogy már előtte is fennálltak. Bevándorló őseink hihetőleg a szlávoktól vették át azt a szokást, hogy a területi felosztás közép-pontjával valamely megerősített helyet v. várat szemeljenek ki. A megyének mintaképe más szóval a szláv zsupánság, a megye élén álló királyi tisztviselő a *várispán*, a szláv zsupánnak utóda. Minden vármegye, *comitatus*, élén a király által kinevezett várispán áll, a *comes*, a kir. hatalom végrehajtója, ki a vármegyében levő összes állami birtokot *kormányozza* és az állami birtokokon élő néposztálynak ura. Ő vezeti hadba a várjobbágyokat, ő végezteti a várnéppel robot-munkáját és mindkét néposztálynak, szintúgy a vármegye területén lakó szabad póroknak bírása is. Ő kezeli a királyi jövedelmeit is és maga is élvez a királytól birtokokat. Szóval: kis király a maga területén. A papságra, nemes-ségre és a független szabadokra azonban nem terjed ki hatalma.

Vármegyék.

Mi volt a vármegyék eredeti célja: honvédelmi, gazdasági, avagy közigazgatási? már ki nem deríthető. Talán mind a három. A mennyiben *szt. István a kir. birtok kezelését mindenütt megyék szerint* bizta a várispánok gondjára, annyiban a vármegyék gazdasági intézményeknek tekinthetők. Volt azonban a várispánoknak honvédelmi és közigazgatási jogkörük is, mely kettő idővel mindig nagyobb és nagyobb fontosságot nyert, míg gazdasági feladatuk mindinkább kevesebb lett.

A megyék rendeltetése.

A megyék száma. Nem tudjuk, hány megye állt fenn István korában. Számukat hozzávetőleg 43-re teszik (IV. Béla óta 72 volt). Legtöbb volt a Dunán túl és ott, hol sok kir. magánbirtok feküdt (pl. Tiszán túl Biharban). A kir. birtok a pártütők elkobzott jószágai, vagy akként is növekedett, hogy ott, hol — mint az erdős Felvidéken — a magyarság gyér eret képezett, a királyé lett a sok uratlan föld.

Honvédelem. A *honvédelem* első sorban a nemesi felkelést illette, a főpapságot csakúgy, mint a fő- és köznemességet; másod sorban a várjobbágyokat (várkatonaság); harmad sorban a hűbéri kötelezettség fejében birtokkal megajándékozott bevándorolt lovagokat.

Háborúk. Ennek az új hadseferegnek volt is nehányszor alkalma megmutatni életrevalóságát. István több ízben és mindig győztesen viselt háborút. Így *Boleszlav Henrik* lengyel herceg ellen, aki a fogságból hozzája menekült Gyula erdélyi vajdát támogatta. István 1048 körül a lengyeleket a Felföldről teljesen kiszorította. — A görög császárral később, Achum leveretése óta, barátságos lábra helyezkedett és vele együtt indult a rabló besenyők ellen, a kiket csúfosan megverték. *II. Konrád* német császár pedig hosszabb háborúskodás után a Fische és Lajta (Sár) közötti területet és a Morvamező egy részét engedte át királyunknak (1031). Ilyformán István fiatal országát és hatalmát a külfölddel szemben is dicsőségesen megvédette.

Összefoglalás. Egészben véve négy nagy alkotást létesített István király: 1. keresztény-frank mintára alapította monarchiáját, 2. megalapította a keresztény magyar egyházat és legyőzte annak ellenfeleit; 3. vármegyék szerint szervezte a kir. birtokokat, 4. a tulajdonjogot törvénykönyvei által szentesítette és védelmezte..

Imre halála és udvari viszályok. Szt. István a fáradalmak következtében már régebben nyugalomra vágódván, gondjainak egy részét a Gellért által saját intelmeinek szellemében fölnevelt *Imre* fiával akarta megosztani. Az ifjú trónörökös azonban már 1033-ban elhunyt.* Több gyermeke nem lévén Istvánnak, megfogyott ereje érzetében és lelkét égető aggodalommal olyan utódról kellett gondoskodnia, a kiről feltehetette, hogy mind az új monarchiát, mind a keresztény egyházat meg fogja védeni. Árpád nemzetségéből akkortá még négy fejedelmi személy élt. Ezek közül Béla, Endre és Levente (Szár László, vagy Vazul fiai voltak-e, nem tudni biztosan),** még fiatalok lehettek és pogány hírben állottak; Vazul pedig

* *Karácson Imre*, Szt. Imre élete (Győr, 1894).

** *Mátyás Flórián* a Századokban (1894. 399. l.) valószínűvé tette, hogy a hercegek Vazul fiai voltak. Gizella királynét ártatlanul vádolták Vazul megvakittatásával (u. ott). Szintúgy *Karácsonyi* a Turulban, 1890.

veszélyessége miatt fogva kellett tartania. Ez Árpád-fiakhoz járult még egy idegen ifjú, a ki csak anyja után tartozott István családjához, a velencei száműzött doge-nak, Urseolo Ottó és István hugának fia, Péter, merész, parancsoló magatartású ember, a kit István király a testőrök főnökévé tett és mert abban a hitben élt, hogy Péter meg fogja védeni a ker. hitet, utódának szemelt ki, a mit Gizella királyné is helyeselt. Ez ellen az Árpád-fiúk zúgolódtak, sőt Vazul ellene is szegült Istvánnak; a betegeskedő király azonban elfogatta és szemeit kitolatta, mire a hercegek Csehországba s onnan Lengyelországba futottak. Az udvarban azonban a pártok ármányai tovább folytak és elvégre összeesküvés alakult, melynek István király majdnem áldozatul esett. Ez a merénylet és a keserű csalódások érzete a testileg-lelkileg megtört királyt sírba vitték. 1038 aug. 15. Esztergomban hunyta be fáradt szemeit. Fehérvárott temették el az általa emelt templomban, az egyház pedig utóbb a szentek dicsfényével koszorúzta meg annak jeléül, hogy az általa alapított magyar kereszténység egyenjogúvá lett a többi keresztény nemzet egyházával.*

Sz. István halála
1038. aug. 15.

István király szeme előtt *két nagy eszme lebegett mindvégig: a haza és a vallás*. Bölcsen tudta a különböző népelemeket és vallásúakat jogara alatt egyesíteni, intő például, hogy a magyar korona földjén lakó népek közös boldogulásuk végett testvériesen ragaszkodjanak egymáshoz. Híre távol országokba is elhatott, melyeknek menekültjei, mint pl. az angolszász hercegek, menedékhelyet találtak udvarában. Kiválóbb érdemei, hogy az új államot a törvényhozó méltóságával és az apostol szentségével szilárd alapra helyezte; hogy a királyság alapítása által az államnak belső egységet, közjogi kapcsolatot adott; hogy a kereszténység terjesztése által a nemzet és Európa többi művelt népei közötti válaszfalat ledönté és így biztos kézzel jelölé ki nemzete számára a nyugat-európai műveltség ösvényét, melyen haladva, biztosíthatja jövőjét. Jó barátságban hagyta országát a szomszéd két császársággal, melylyel szemben megvédette volt annak függetlenségét. Ebbeli érdemei fejében kegyeletes szokás lett a «régi jó időt» István királynak tulajdonítani és utóbb még súlyos terhekről is azt mondta a nép, hogy «mivel szent István király úgy akarta, tehát eltűnjük, de különben nem». És még ma is kegyelettel ülünk meg első királyunk emléknapját.

István jellemzése
és érdemei.

* Mátyás Flórián, Szt. István kánonizációja (Száz. 1895). Pauler Gy. Válasza (u. ott, 355. l.)

4. A császárság hatalmi igényei és az azok ellen való küzdelem. A pápaság viszonya Magyarországhoz. Trónviszályok.

*Péter (I-szor). Aba Sámu. Péter (II-szor). I. Endre. I. Béla. Salamon.
I. Géza.*

Pauler, I. 100. Marczali, II. köt. 1. I. Szalay L., I. 35. Horváth, I. 257. Fessler, I. 147. Kerékgyártó, I. 68. Sayous, I. 108. Krones, II. 70. Huber, I. 183. Szabó Károly, Péter és Aba (Akadémiai értek. 1872). Bidingen, Ein Buch ungar. Geschichte (1058—1100). Giesebrecht, Gesch. der deutschen Kaiserzeit. II. Balics, I. 246. Kandra Kabos, Aba Samu kir. (Budapest, 1891). Csoma, Az Aba nemzetség czímere (Turul, 1893). Wertner, Lambert comes, I. Béla veje (Századok, 1891). Krones, Zur Gesch. der nachbarl. Beziehungen Steiermarks u. Ungarns. (V. ö. Századok, 1893. 163. 1.). Meyer v. Kronau, Jahrbücher d. deutsch. Reichs. unter Heinrich III., IV. u. V. Kiss Lajos, Nemzeti függetlens. védelmezése (Hadt. Közl. 1891). Ortvay, Pozsony város t. (I. bőven tárgyalja. a III. Henrik elleni harcokat). A hadtörtén. irod. összegyűjtöttem a. Hadt. Közlem. 1890—91). Martens, Gregor VII. (V. ö. Kropf czikkét a. Századokban, 1895. 272.).

Szt. István halála után azok az aggodalmak, melyek utolsó napjait elkésérítették, beteljesedtek. A következő 30 év gyászos képet ad polgárháborúkról és viszályokról. Ezek okai részben az ősi és az új társadalom s vallás között fenforgó ellentétben, részben a fensőbbiséget igénylő s mindegyre beavatkozó német császárság és pápai szék okozta zavargásokban, részben pedig az ingadozó trónrendben keresendők.

Péter először
1038—1041.

Péter, ki palota-forradalom útján jutott a trónra, ledérsége és a magyarok iránt fitogtatott, megvető viselete miatt csakhamar oly népszerűtlenné lett, hogy egy III. Henrik német császár ellen viselt ségyenteljes hadjárat után a nemzetnek felzúduló önérzete elől megfutni kényszerült.

Aba Samu
1041—1044.

Utána, mint az *első választott magyar király, Aba Sámuel*, István egyik hugának férje lépett a trónra. Ez jeladásul szolgált az idegenek elleni reakcióra: Péternek olasz és német kegyenczeit kivégezték avagy kiűzték. De Sámuelnek szerencsecsillaga is csakhamar letűnt. A trónvesztett Péter elég könnyelmű volt, hogy Magyarországot felajánlja III. Henriknek, mint hűbéresurának, föltéve, ha ez annak visszafoglalásában őt megsegíti. Hogy III. Henrik erre hajlott, azon nem kell csudálkogni. Akkoriban a *német császár főfeladatát* abban látta, hogy a keresztény hitet és saját hatalmát terjeszsze. Péternek panaszai szerint Magyarországon a keresztény vallás jövője forgott kockán. Henrik tehát seregével a Duna mentén az országba hatolt és pedig 1042-ben a Garamig, 1043-ban a Rábáig, mire Sámuel ajándékok és területátengedés által a császárt visszavonulásra bírta. Ennek hírére azonban összeesküvés támadt. Sámuel ellen, melyet ez a Csanádon tanácskozó főurak kivégeztetésével sem tudott elfojtani. Az összeesküdtek közül néhány

III. Henrik két
első hadjárata.
1042—1043.

Henrikhez menekült és segítséget kért Aba ellen. Erre a császár III. Henrik 3-ik
Péterrel 1044-ben harmadízben tört az országba és *Sámuel* hadjárata 1044.
Ménfőnél, mint Gellért megjárta, *csatát veszített*. Később ellen- Sámuel halála.
felei mint menekülőt elfogták és kivégezték.

A győztes Péter nem okult a multon: 1045. pünkösöd má- Péter másod-
sod napján Henrik császárnak hűbéri esküt tett, évi adót ígért szor.
és hódolata jeléül arany lándzsát nyújtott át neki. De hiába. 1044—1046.
erőszakoskodott és kegyetlenkedett, az önérzetes nemzet nem
akart Németország hűbérese lenni: másodízben is fölkel Péter
ellen, ki mint megvakított fogoly halt meg a börtönben. Német befolyás
úlsúlyja és nem-
zeti visszahatás.

Endre, ki a csanádi népfelkelés hívására tért vissza Oroszországhól, az országot teljes anarchiában találta. A nemzet tetemes része a zsarnok uralmat és német fenhatóságot, a közép-kor uralkodó eszméit, szóval minden rosszat a kereszténységnek róván fel, *Vatha* vezérlete alatt neki rontott a papoknak és templomoknak. Az üldözés folyamán *szt. Gellért* is mártýr-halált szenvedett. — *Endre* nem tudta magát azonnal tájékozni a felekezetek és pártok tusájában. De nemsokára mégis felismerte, hogy a nemzet értelmisége a keresztény hittel és a nyugati műveltséggel rokonszenvez. Mihelyest ennek tudatára ébredt, megkoronáztatta magát és a keresztény párt támogatása mellett halálbüntetés alatt tiltá el a pogány kultuszt és visszaállította a ker. vallást.

Hátra volt azonban még a *III. Henrikkel való kikerülhetlen küzdelem*, melynek vezetésére a saját erejében nem bízó, beteges Lengyelországból visszahívott vitéz öcsését, *Béla* herceget szemelte ki. Henriknek a Dunán és a Duna partjain beküldött hajóhada és csapatai ellen Béla az ősi magyar harcmodort alkalmazta: elhordatott a németek útjából minden élelmiszert és takarmányt, közlekedési vonalaikat elvágta és örökös csetepatékkal nyugtalanította őket; midőn azután a németek éhségtől és fáradtságtól kimerülten a *Vértess* hegység zugaiba értek: hirtelen megtámadta és megfutamította őket (1051). A következő évben *Henrik hajóhada Pozsonynál* Zothmund bűvár ügyessége folytán vallott kudarcot. Erre a császár IX. Leo pápa sürgetése folytán lemondott Magyarországra emelt igényeiről és 1053-ban, Triburban, Endrével békét kötött, kinek újdonszülött fiát, Salamont, saját leányával, Zsófiával jegyezte el. Endre viszont lemondott a Lajta és Szárhegy között levő területeiről.

Nagy volt a nemzet öröme és hálája Béla iránt, kinek népszerűsége árnyékba borította Endre király hatalmát. Endre félteni is kezdte hatalmát, annál is inkább, mert azelőtt Bélának, mint utódának, trónját ígerte volt s fejedelmi joggal az ország harmadrészét engedte át neki. Salamon trónörökösnek születése és megkoronáztatása azonban a testvérek közötti jó egyetértésnek véget vetett és a várkonyi jelenet után csataterén döntött

köztük a sors: Endre vereséget szenvedett és futás közben lova agyontaposta. Családja Ernő osztrák határgroffhoz menekült.

I. Béla
1061—1063.
Utolsó pogány
láadás.

A győztes Bélának mindenekelőtt *Fehérvárott* a János szaván induló *új pogány felkeléssel* kellett megküzdenie. Ennek szerencsés elnyomása után minden gondját a nép javának szentelte. Megkönnyítette a nép terheit és több üdvös gazdasági és kereskedelmi törvényt adott ki. Rövid uralkodása végén a Salamon kiadását megtagadó Ernő határgroffal keveredett viszályba és a háborúra való előkészületek között, trónjának összeomlása következtében, Dömösön súlyosan megsebesült. Így vitték a Moson táján betörő németek elé, kik a haladók király szeme láttára foglalták el ezt a várat.

Salamon
1063—1074.

Béla halála után fia, Géza herceg, alkudozásokat kezdett Salamonnal és Henrikkel, de ezek csak előnyomultak. Erre a magukra hagyott hercegek Lengyelországba menekültek. *Salamon* pedig a német haddal Fehérvárra ért, hol a püspökök megkoronázták. Alig hogy IV. Henrik és a németek gazdag ajándékokkal haza távoztak, Géza herceg megint otthon termett és háborúra készült, de a püspökök közbenjárására, nehogy újabb német beavatkozásra szolgáltatson okot, a maga és öcscei, László s Lambert nevében 1064-ben egyezséget kötött Salamonnal, melynek értelmében a hercegek az ország harmadrészét kapták. *Salamon* uralmának kezdetén rokonai-val vállvetve több hősi tettet végzett, melyek között legfényesebb az Erdélybe tört kunok (avagy bessenyők?) fölött kivívt *cserhalmi diadal* (1070). Követte ezt az alvidék kulcsának, *Nándorfehérvárnak elfoglalása*, melynek görög parancsnoka a rabló kun-bessenyőknek szabad utat engedett, hogy becsapjanak a Szerémségbe. Salamon és a hercegek a fontos végvárt, kemény ostrom után ugyan, megadásra birták, de nemsokára meghasonlottak egymással. — A németekhez szító udvar már régebben féltékeny szemmel nézte a népszerű, daliás hercegeket és így polgárháborúra került a dolog közöttük. Mindkét fél segély után látott: Salamon sógorához, a császárhoz fordult, a hercegek VII. Gergely pápához (Henrik császár ellenfeléhez). *Mogyoród* táján szálltak sikra egymás ellen, a hol Salamon a csatával együtt koronáját is elvesztette; csak gyors lova és Bátor Opos önfeláldozása mentette őt meg a fogságtól. Trónját sohasem nyerte többé vissza. Mihelyt IV. Henrik sógorának sorsáról értesült, újra hadat gyűjtött és Nyitraig, majd Váczig nyomult. Géza, ki 1074 óta királynak czimezte magát, (de megkoronáztatni nem engedte magát), került a nyílt csatát és kifárasztá a németeket, kik elvégre haza mentek. Salamon pedig nagybúsán magában maradt Pozsonyban. Szomorú helyzetében VII. Gergely pápához fordult segélyért. A pápa azonban jól megfedte, a miért Magyarországot, melyet a győztes III. Henrik a szentszéknek

Cserhalmi diadal
1070.
Belgrád elfoglalása 1070.

Mogyoródi ütközet 1074.

I. Géza
1074—1077.

ajánlott fel a Pétertől kapott kir. jelvényekkel és zászlóval együtt, a német császárnak (IV. Henriknek) merte hűbérül felajánlani. Később pedig végképen elejtette Salamont és Gézával kezdett alkudozásokat. Gézá is engedelmességre intette és azután azt követelte tőle: ismerje el a szentszék fenhatóságát; ha ezt megteszi: elismeri őt királynak. Géza ekkor nehéz helyzetében arra határozta el magát, hogy a görög-keleti császártól kér elismerést és koronát. Második neje, a görög származású Synnadené révén rokonságban volt a császári családdal és Dukasz Mihály császárral még Nándorfehérvár ostroma óta jó viszonyban állott. Dukasz császár el is küldött neki tehát egy koronát, melynek felírása: «Géza fejedelem, Turkia igazhítt királya» (despotész)* Mindamellett Géza nem volt nyugodt és önként alkudozott Salamonnal a hatalom és az ország megosztása iránt, miközben váratlanul elhalt.

5. Hódítások: Horvátország és Dalmácia. — Törvénykezés. — Külső politikai viszony a két császársághoz.

Szt. László. Kálmán. II. István. II. Béla. II. Géza.

A 4. fejezet élén említett kézikönyvek és a 32—33. l. eml. közjogi munkák folytatólag. *Bunyitay Vincze*, A nagyvárad püspökség története (I. 1884). *Fejérpataky*, Kálmán k. oklevelei (1892). *Pesty Frigyes*, 100 levél Horvátországról (1885). *Lovcsányi Gy.*, Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez (Századok, 1886. 3. füzet). *Sybel*, Geschichte des ersten Kreuzzugs. 2. kiad. *Kugler*, Geschichte der Kreuzzüge (1880). *Martens*, Gregor VII. V. ö. *Kropf* a Századokban, 1895. 272. *Balics*, I. köt. 329. l. és II. köt. *Pintér Kálmán*, Szt. László a magyar költészetben (Budap. kegyesrendi gymn. progr. 1892). *Lőrincz J.*, A keresztes hadak jelentősége, kül. Magyarországra nézve. (Nagyszombati gymn. programm 1894).

Az országnak annyi belviszály közepette és a külföld beavatkozásával szemben erőteljes, uralomra termett fejedelemre

Szt.-László
1077—95.

* Ez a görög korona képezi sz. István koronájának alsó részét, melylyel, közhiedelem szerint, ismeretlen időben összeolvasztatott. Már *Büdinger* kimutatta 29 évvel ezelőtt, hogy Géza nem mint herceg és nem 1070-ben, hanem már mint király és csak 1074 után kapta e koronát, de történetíróink a legújabb időig kerülték a valódi tényállást. Szerző már e könyv I. kiadásában (1883) hangsúlyozta, hogy Géza a nyugati hatalmak és a pápa beavatkozása ellen Byzanczban keresett támaszt és házassági összekötést, de *Karácsonyi János* («Történelmi Hazugságok» 795. l.), mint sok más adatot, ezt is kétségbe vonta. Némi meglepéssel utalhatok arra, hogy a két legújabb monografia az rpádok koráról egészen úgy tűnteti fel a dolgot, mint én. — A koronát illetőleg *Pauler* (I. 542.) azt állítja, hogy szt. István koronája, mely III. Henrik kezébe és azután mint ajándék Rómába került, nyomtalanul eltűnt. Szerinte a mai szt. korona egyesegegyedül I. Géza koronája, melyet Dukasz Mihálytól kapott. Csak hogy az eredetileg nyílt koronát zárttá alakították át. A két korona összeolvasztásának semmi nyoma. *Ipolyi* is tudta volna ezt, de nem merte a consequenciákat levezetni.

volt szüksége. A nemzet hangosan kívánta László herceg trónralépését és ez meghajolt annak akarata előtt, ámbátor nem vágyott reá. Szt. László töröl metszett nemzeti fejedelem volt, kitűnő kormányzó és hadvezér, buzgó keresztény, lovagiasan gondolkozású hős. Ő simította el azt az ellentétet, mely az új intézmények és a nemzeti szellem között idáig fenforgott. Ő bizonyította be, hogy magyar király lehet jó keresztény, a nélkül, hogy németnek vagy a német császár czimborájának és hűbéresének kellene lennie. Ő adta meg a keresztény vallásnak azt a nemzeti jelleget és azt a népszerűséget, melyet eddig hazánkban nélkülözött.

VII. Gergely be-
avatkozását visz-
szautasítja.

Mindenekelőtt hazafi volt. Vallásos buzgósága mellett nem habozott hatalmának és az ország függetlenségének érdekében VII. Gergely pápával szemben határozott állást foglalni. Nehogy VII. Gergely neki is szabhasson föltételeket, (mint Gézával megtette), azonnal megkoronáztatta magát és csak azután, mint törvényes király jelentette Gergely pápának trónralépését, kijelentvén, hogy a szentszékek minden egyházi ügyben engedelmeskedni hajlandó. A pápa ezzel az izennel nem érte be és arra szólította fel Lászlót, hogy «fejezze ki magát világosabban» és akkor majd egész hatalmával és tekintélyével pártolni fogja. De László király a pápa czélzatait nem akarta megérteni és több engedményt nem tett neki. Szóval, országának függetlenségét és érdekeit senkinek sem rendelte alá. Gergely pedig meggyőződve László igazi hitbeli buzgóságáról, mely különösen a váradi és zágrábi püspökség alapításában és az erdélyi egyház szervezésében nyilvánult, többé nem szólította őt fel hódolatra. László politikai tekintetben mindvégig önálló irányt követett, így pl. udvarába fogadta a pápától kiátkozott lengyel királyt, Boleszlávot és pártfogásában merte részesíteni; később pedig a szintén kiátkozott német császárral helyezkedett barátságos lábra, a mi miatt II. Orbán pápa utóbb László magatartását schizmatikusnak ítélte.

Salamon sorsa.

Trónra lépte után a nagylelkű fejedelem Salamonnak illő állást ajánlott fel udvaránál, az állhatatlan embert azonban utóbb ismét el kellett záratnia. 1038., szt. Istvánnak és Imrének a szentek közé való iktatásakor rendezett ünnepélyek alkalmával a főpapok jámbor csele folytán Salamon ugyan újra kiszabadult, de ezt is azzal hálálta meg, hogy a vad *kunokat* betörésre birta. Főnökük, Kutesk, a Kárpátokon át be is rontott, de Munkács táján Lászlótól csúfos vereséget szenvedett. Hasonlóan járt később a kun-bessenyők gyűlevész hada Kapocsalatt a Temes vizénél. A földönfutó Salamon végre az aldunai bessenyőkhöz szegődött, kik között nyoma veszett.

Kúnok legyőzése
Munkácsnál és a
Temes vizénél.

László hódítái.

Miután sz. László a külföldi beavatkozások és támadások ellen országát diadallal megvédte, maga lépett a hódító

politika terére. Alkalmat nyújtottak erre a *horvát ügyek*.^{*} Sógora, *Zvoimir* horvát király, ki VII. Gergely pápától kapta (mint annak hűbérese) királyi czímét és koronáját, 1087-ben elhalt és ezóta Horvátország polgárháborújának és Velence beavatkozásának vala színhelye. Végre László nővére, Ilona özvegy királyné segélyül hívta őt. László 1091-ben csakugyan átkelt a Kulpán és az ország nagy részét a dalmáciai határig meghódította. Átültette a magyar törvényt, később pedig a zágrábi püspökséget alapította mint magyar püspökséget. Az ország kormányával Álmost bizván meg. (Géza ifjabb fiát), győztesen visszaszietett Magyarországra, a hol a kúnok betörése folytán már nagyban várták és a kiket László nemcsak hogy megvert, hanem sokat közülök a Duna és Tisza közötti síkon le is telepített.

Horvát hadjáratok 1091.

László királyról három *törvénykönyv* maradt reánk. Ezekben először is a keresztény hitparancsok szigorú megtartását és a pogány kultusz abbahagyását sürgette; egyébiránt megújította szt. Istvánnak a tulajdonjog védelmére hozott törvényeit, a büntetéseket pedig még súlyosbította. VII. Gergelynek a papok nőtlenségét tiltó rendeleteit ellenben mellőzte: a szabolcsi zsinat törvényesnek ismerte el és megengedte a papok első házasságát; egyelőre csak másodízben nem házasodhatott a pap. A zsinat továbbá arról is gondoskodott, hogy a papok tiszta életet éljenek.

I. László törvényei.

Dicső és áldásdús kormány után szt. László 1095-ben júl. 29-én meghalt és a nemzet őszinte részvéte között Váradon eltemetett. Az egyház őt a szentek közé iktatta; a történetírók bölcs uralmát jegyzék fel, a költők pedig a lovagias hős mintaképét magasztalták benne. Ő tette Magyarországot keleti Európának első államává.

A trónon *Kálmán* követte, kit testileg rútnak mondanak, de tudományos hajlamaival korának bámulatát vívta ki és habár nem dicsekedhetett László király lelki fönségével, a reá bízott örökséget jól megőrizte. Először is (1097) Horvátországba kellett sietnie, a hol a Péter főúr által támasztott felkelést elnyomta, egyúttal azonban a népszerűtlen Álmost letette. Hogy pedig az új birtokot a magyar koronának biztosítsa, a normannok hatalmában levő *dalmát tengerparti városok* meghódításához fogott, mely célból *Velenczével* szövetségelt. Ámde e frigy nem volt

Könyves Kálmán.
1093—1116.
Megnyugtatta Horvátországot és megszerzi Dalmáciát.

* Megjegyzendő, hogy az akkori Horvátország a Kulpától délre feküdt, a tengerparton, és hogy nem is Horvátország, hanem Szlavóniának hívták. A ma ú. n. Szlavonia pedig a tk. Magyarország területéhez tartozott. Maga a Szlavonia elnevezés csak a XVIII. század óta ragadt a Száva és Dráva közötti négy megyére. L. *Pesty Frigyes* eml. művét és «Eltünt régi vármegyék» cz. munkáját. II. köt. 145. l. («Szlavóniának eredete»).

Szövetkezik Ro-
ger normann fe-
jedelemmel

tartós, nem is lehetett az, a mennyiben a szigetvárosnak Dalmácia erdeire és sójára magának is égető szüksége volt. A barátság tehát felbomlott és Velence Komnenosz Elek keletrómai császárnak kereste barátságát — Kálmán ellen. De Kálmánnak ekkor már más szövetségese volt: Roger normann fejedelem, Sicilia és Kalabria ura, kinek leányát, Buzillát már 1097 vette volt nőül. Később pedig Elek császárral is barátságot kötött, kinek fia, János, sztr. László leányát, Piroskát vette nőül. Mihelyt e szövetség létrejött, *megkezdte a dalmát városok elfoglalását* (1105). Először Zárát kényszerítette megadásra, azután Traù, Spalato és a szigetek is meghódoltak. A lakosság és különösen a püspökök jogait és kiváltságait mindenütt megerősítette és helyben hagyta. De jól tudta, hogy Dalmáciáért még harcolnia kell Velenczével és azért mindent megtett, hogy a dalmátokat megnyerje. 1111-ben újra elment a tengerpartra és Zára mellett az ország nagyaival királyi gyűlést tartván, esküvel fogadta, hogy Dalmácia régi szabadságait mindig tiszteletben fogja tartani és hogy idegen főpapot nem fog rájuk tukmálni.* Miután az ország élére mint helyettesét, kormányzót rendelt: a *bánt*, hazatért. Magyarország mint tengeri hatalomnak e szerint Kálmán az alapítója; ha a mag ki nem hajtott, ne őt okoljuk.

Kálmán törvé-
nyei.

Kálmán eredetileg magyar nyelven szerkesztett, (de csak latin kivonatban fenmaradt) *törvényeiben* a halálbüntetést ritkábban alkalmazta, mint László; az embertelen kínzásokat végkép eltörölte. A pápai kuriával szemben azonban fontos engedményre ragadtatta magát. II. Orbán felszólítására megerősítette a papok nőtleniségét kimondó pápai rendeletet és lemondott a püspök-investitúra jogáról, a melyet sztr. László még gyakorolt. Az új püspököktől a pápa esküt is követelt, «mi fölött a magyarok csodálkoztak», de Kálmán ebben is megnyugodott. Nevezetes törvény az is, hogy a «falvak ne menjenek messzire templomaiktól». Legismeretesebb Kálmánnak ama törvénye, melynek értelmében «boszorkányok ellen, melyek nincsenek, vizsgálat ne történjék», («de strigis vero, quæ non sunt, nonnulla quæstio fiat»). Ebből azonban nem következik, hogy Kálmán király egyáltalában nem hitt boszorkányokban. XII. századbeli embertől ilyesmit követelni sem lehet. Törvénye tehát csak oly boszorkányoknak létezését tagadta, melyek «strigæ», azaz ama képességgel bírnak, hogy állatokká átváltozván, emberhúsból élnek. Ez utóbbiakban való hitet az egyház is mindig babonának bélyegezte és

* A régibb nézet, mely szerint Kálmán király Bilogradban horvát és dalmát királylyá koronáztatta magát, tarthatatlan. Erről csakis egy oklevél beszél, későbbi királyaink közül egy sem tette és a magyar közjog sarkalatos tétele szerint a magyar király koronázása Horvátországra is kiterjed eo ipso, mert az az ország autonómiája mellett is Magyarország területének egyik része.

így Kálmán ezen törvénye is teljesen az egyház felfogásán alapszik.

Kálmán király idején került hazánk a keresztes hadjáratok révén a Nyugattal és a Kelettel is újra érintkezésbe. Maguk a keresztes hadjáratok, melyek a századnak asketikus és lovagias szelleméből eredtek, hazánkban ugyan csak elkésve keltettek élénkebb mozgalmat és közreműködést. Nemzetünk ugyanis sohasem volt vakbuzgó; a lovagság intézményével is csak későn barátkozott meg és hazánk távol is feküdt az aszketika bölcsőjétől és a cluny-i zárdától. Az első rajok nem igen ébreszthettek lelkesedést őseinkben, a mennyiben ezek az ország határain fosztogattak és raboltak, úgy hogy Kálmán király kénytelen volt őket kiszalasztani. E tapasztalatok arra birták királyunkat, hogy a franczia főnemesség színe-java által vezérelt derékhadat azután csak szerződés és kezesség mellett bocsássa be a határon s hogy figyelemmel kísérje azt Zimonyig.

Saját családjának tagjai is sok kellemetlenséget okoztak Kálmánnak. Második nejét, az orosz Eufemiát (nem «Predzlává»-t, ki Álmosnak volt neje) elűzte házától és annak fiát, Boricsot nem ismerte el saját gyermekének. Ebből a Boricsból utóbb veszedelmes és szívós kitartású trónkövetelő lett. — Öcsését, Álmost pedig, ki minduntalan fondorlatot szőtt és nyugtalankodott, elvégre haragjában, ártatlan kis fiával, Bélával együtt megvakíttatta. Kálmán halála után Álmos, Kálmán fiának és utódának, **II. Istvánnak** féltékenysége elől Konstantinápolyba menekült. Mivel pedig Komnen János a menekültet ki nem adta, István, jöllehet Álmos idő közben elhalt, hadat indított János ellen, mely kölcsönös pusztítások között folyt. Elvégre a fejedelmek 1129-ben az Al-Duna egyik szigetén személyesen békét kötöttek.

Istvánt saját kívánsága szerint a barátok által titokban fölnevelt vak **Béla** követte a trónon, kinek uralmát az *aradi vértanú** és Borics betörései teszik emlékezetessé. Ezen elkeseredett trónkövetelő a hozzá szító elégületlen főuraktól és **II. Bolleszláv** lengyel hercegtől és oroszoktól támogatva, két ízben tört be a felvidékre, de mindannyiszor kudarczott vallott. — A következő kiskorú király, **II. Géza**, gyámja, Belus szerb herceg által Miczisláv, kiel nagyfejedelemnek leányával, Fruszínával jegyeztetett el. Borics, az orosz-lengyel pártfogástól elesvén, most **III. Konrád császárhoz** fordult, ki a mindent igérő trónkövetelőben eszközt látott a német befolyásnak

Keresztes hadjáratok.

Miért nem vesz azokban részt a magyar nemzet is?

I. ker. hadjárat 1096.

Kálmán családi viszályai.

II. István
1116—1131.

II. Vak Béla
1131—1141.

Boricscsal való háború.

II. Géza
1141—1162.

Borics újabb fondorlatai.

* Az aradi vértanú színhelyét *Pauler Gy.* Arad nevű ungmegyei helysége teszi (I. 312. és 612.). *Marczali* (II. 268.) megmarad a régi nézet mellett. Abban azonban mindkét író megegyezik, hogy az aradi mézslárlást Ilona királyné nem azért rendezte, hogy magát Kálmán tanácsosain (kiknek Béla megvakíttatásában részük volt) megbosszulja, mintsem hogy a Boricscsal konspiráló főurak lázadását megelőzze és elnyomja.

hazánkban való emelésére. Géza királyunk erre a maga részéről VI. Welf gróffal, a császár fő-ellenével fogott kezét. Ennyi surlódás végre nyílt háborút szült. Borics, Jasomirgott Henrik osztrák határgrof támogatásával, éjjel, meglepte Pozsony várát; Géza azonban a várat csakhamar visszavette Borics embereitől, azután pedig a Fische partjain oly fényes diadalt ült az osztrák herczeg badán, hogy Konrád Boricsot többé nem segítette. Ekkor a kalandor utolsó reményeit a második keresztes hadjárat vitézeibe helyezte.

Fische melletti diadal 1146.

II. ker. hadjárat 1147.

Borics Manuel császárhoz fordul segítségért.

Alig lépték át a francziák a magyar határt, Borics már is mint segítségért esdeklő VII. Lajos táborában termett, minek hallatára Géza király Borics kiadatását követelte. Lajos király azonban vonakodott attól, féltven Borics életét és magával vitte őt ki az országból, a mivel megint Gézát haragította meg. Borics pedig Mánuelhez futott, ki ekkor kezdé meg hazánk ellen intézett nagyszabású hadi vállalatának sorát.

6. Telepítések. a) Nyugatról. b) Keletről.

Az ide szóló irodalmat lásd *Hunfalvy Pál* művében: Magyarország Ethnographiája (447. s k. l.) Továbbá a (32—33. lapon) említett közjogi és jogtört. munkák. *Wenzel G.*, Adalékok az erdélyi százszok történetéhez (Akad. érték. 1873). *Deutsch*, Geschichte der Siebenbürger Sachsen (2. kiadás, 2. köt.). *Keinzel*, Über die Herkunft d. Sachsen (a beszterczenaszódí gymn. progr. 1887. «nem Flandriából valók, hanem a Közép-Rajna mellékéről, pontosabban a Düsseldorf, Trier, Wesel és a franczia határ közötti területeiről). *Zimmermann*, Über den Weg stb. (Mittheilg. d. Instit. f. öst. Gforsch. 1888). *Zimmermann*, Die Ächtheit d. Urkunde Andreas II. (M. d. Instit. f. ö. G. 1884). *Steilner*, Colonistenrecht in Siebenbürgen (szászrégeni gymn. progr. 1888). *Ficker* értekezése. (V. ö. Századok, 1894. 83. 1.). *Zimmermann* és *Werner*, Urkundenbuch zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen (mostanig 2 köt.). *Fr. Schuller*, Die Art der Ansiedlung der Siebenb. Sachsen (Stuttg. 1895). V. ö. *Pauler*, I. 625. *Wertner*, A güssingi grófok (Századok, 1895. 43.) és a Fraknoi családról († 1481) irt értekezése (Turul, 1892). *Schwicker*, Die Deutschen in Ungarn u. Siebenbürgen 1881. (77. és 404. l.). *Huber*, I. 468. *Krones*, I. 461. *Hetényi*, Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosítására (1841). *Vajda Gyula*, Városaink befolyásáról a közműveltségére (1879). *Michnay-Lichner*, Ofner Stadtrecht 1244—1421. (1845). *Réthy*, Magyar pénzverő izmaeliták és Besszarábia (1880). *Csetneki*, Az izmaeliták Magyarországon (Philol. Közl. 1881). Az oláhokról lásd *Hunfalvy* Ethnographiáját és a rumun történetírók ellen irányuló számos cikkeit. Továbbá: Az oláhok története (2 köt., 1894). *Réthy L.* Az oláh nyelv és nemzet alakulása. *Szinnyei József* ifj., Oláh szavak a magyarban (Ungaria I. 1893). V. még össze *Rössler*, Römische Studien. *Réthy L.*, Anonymus az oláhokról (Philol. Közl. 1880) és *Csetneki*, Anonymus az oláhokról. (U. ott, 1881). *Kohn S.*, A zsidók története Magyarországon, I. 1885.

Telepítések szükséges volta.

Az első iparos telepek a fejedelmi udvar és a megyei vár, a püspöki szék és monostor közelében alakultak. Az államfoglalás, a honvédelem és a honfentartás nagy művében azonban nem egy nemzetség elpusztult. Ez okból jelesebb királyaink

arra törekedtek, hogy a megfogyott lakosság létszámát szaporítsák.

Német lovagokkal, kik kardjaikat a magyar fejedelmeknek felajánlották és kik azután a királyság és kereszténység körül tett szolgálat fejében bő jutalmat nyertek, már Gizella királyné napjaiban és később is többször találkoztunk. Ilyenek voltak továbbá a güssingi grófok ősei, a karintiai Wolfer és Herik (Heidrich) lovagok, szintűgy Gottfried lovag, a Fraknoi-család őse, kik mindhárman II. Géza idejében telepedtek le nálunk a nyugati határon.

A) Nyugatról
Német lovagok.

II. Géza uralkodását kiváló fontossá teszi az ország gyéren lakott vidékeinek tömeges és tervszerű, még pedig első sorban *német gyarmatosokkal való betelepítése*. Már szent István és utódai alatt is költözködtek ugyan be német szőlőművesek, iparosok, kézművesek, de csak Géza alatt öltött a bevándorlás oly mérveket, hogy Pozsonytól Brassóig az ország tetemes részét jóformán előzönlötték a német jövevények. — Az akkoriban beköltözött németek utódait mai nap németeknek avagy szászoknak nevezik, az egykorú oklevelekben azonban «teuton» vagy «saxo» néven kívül rendesen «vendégek» («hospites») a nevük. A «teuton» név a tk. felnémeteket illethette, a bajort és az alemanni törzsbeli németeket; a saxo név pedig az alnémeteket. (A mai «sváb» telepek csak a törökök kiűzése után alakultak.) A XI–XII. században kivált a szász törzs indította a gyarmatoknak egész raját egyrészt a Keleti-tenger mellékére és lengyel Sziléziába, másrészt pedig 1150 óta Magyarországra. Amott a Hanza szövetség fejlődik általuk első rangú politikai tényezővé, de a hazánkba jött és kivált a Szepességen és a még mindig gyéren lakott Erdély déli («Királyföld») és északkeleti részében letelepített szászok is szereztek nagy kiváltságokat és birtokot. A szászokon kívül Géza még a tenger áradása által zaklatott flamandokat is telepített a királyföldre.

Német polgárok
beköltözködése
II. Géza idején.

Felnémetek és
alnémetek.

Felnémet eredetű telepek.

Alnémet telepek.

Felnémet eredetűek: a vas- és sopronmegyei «hienczek», (Kőszeg, Sopron, Kis-Márton és Ruszt városokban), a mosonmegyei «nyulasok», a hat szepesi bányaváros, az abauji metzen-séfiak, a dobsinaiak Gömörben stb. — *Szász* vagyis *alnémet* eredetűek: a bányavárosok lakói Körmöczbányától a Szepességig, sőt Nagy- és Felső-Bányaig, továbbá a 24 szövetséges szepesi város, élükön Lőcse. — *Erdélybe* a németek részben a Szamos völgyén át, részben pedig Várad felől a Meszesen át, sőt lehet az Al-Dunán és Olt völgyén haladva, nyomultak az országba. Először is Deés és Radna városokba telepedtek, mely telepek azonban a tatárjáráskor elpusztultak. A «Királyföldön» alapított szász telepek ellenben a mai napig virágzanak. Eleitől fogva Nagy-Szeben volt a szászok főhelye, Brassó csak később indult lendületnek.

Egészben véve alig van város széles e hazában, hol néme-

A német telepítés
intenzív hatása
és jelentősége.

A városok szervezete és kiváltságos állása. Jogaik és kiváltságaik.

tek le nem telepedtek volna. (Még Szeged és Debreczen is mutatott föl ily «vendég»-eket.) — A német települőknek a társadalom és ipar körül szerzett érdemeik tagadhatlanok: mindenütt irtják a rengetegeket és művelté teszik a vidéket; — nyomukban gazdag kereskedő városok, dús bányatelepek, s valamivel utóbb nagy iparos testületek, czéhek alakulnak. Azt lehet mondani, hogy míg a magyarok az államot teremtették, a németek városainkat alkották. De jutalmat is kaptak e jövevények *kiváltságaikban*, melyeknek főpontját az önkormányzat és az önhatóság biztosítása képezte. A városi polgárság csakis az általa évenként újból választott birónak és esküdtszéknek tartozott felelni, és ki volt véve mind a nádor, mind a megyei ispán törvényszéke alól. Lelkészét is maga választotta. Hid- vagy út-vámot az egész országban nem fizetett, mindenütt szabad kereskedést folytathatott; mentes volt továbbá a megszállás terhétől. Kiki élhetett anyanyelvével, követhette ősi szokásait és vallását. — E nagy kiváltságok fejében a polgárok a királynak megszabott évi pénzösszeget és földadót fizettek; egyébként azonban szabadok valának.

Francziák.

A XI. század közepe táján *francziák* is érkeztek hozzánk Lüttich vidékéről (1052), kik az Eger völgyében telepedtek le; továbbá, két rajban, *spanyolok*; Péter és Buzilla kíséretében pedig gazdag *olaszok*, kik főleg Esztergomban és Fehérvárott üzték nagy kereskedést.

Spanyolok.
Olaszok.

B) Keletről való betelepítések.

1. Bessenyők.

A *bessenyők*, mint láttuk, a vándorló magyarokat követték és azoknak keleti szomszédai lettek Moldva- és Oláhországban. Hogy mikor érkeztek hazánkba első csoportjaik, az kétes. Lehet, hogy már Zsolt vezér telepített közülök néhányat a Fertő mellékre. Mióta (1065 körül) a kúnok a bessenyőket fészkükből kiverték, azóta utóbbiak sűrűbben költöztek hazánkba. Telepeik, melyek saját ispánjaik és biráik alatt állottak, elszórtan az egész hazában találhatók. Főbirájuk rendesen a nádorispán vala. — Idővel a bessenyők teljesen beleolvadtak a magyar nemzetbe.

2. Kúnok.

A Petrarca-Kuún codex-ben megőrzött nyelvemlékeik után* ítélve török-tatár eredetű *kúnok* különösen az Alföldön, az úgyn. Kis- és Nagy-Kunságon telepedtek be hazánkba. (Némelek szerint a Mátra tövében lakó palóczok is egyik ága a kúnoknak.) A magyarok csak Salamon idejében ismerkedtek meg velük, midőn kelet felől ismételve az országba törtek. Szt. László nemcsak visszaverte támadásaikat, hanem sokat

* Codex Cumanicus. Kiadta gr. Kuún Géza 1880. Vámbéry ismertette a Századokban (1873). *Gyárfás István*, A Petrarca-codex kún nyelve (1882) és: A jász-kúnok nyelve és nemzetisége (1882). U. az, A jász-kúnok története. 4. köt. *Hunfalvy Pál*, A kún v. Petrarca-codex (1881. Akad. értek.). *Kuún G.*, A kúnok nyelvéről (Akad. értek. 1885).

közülök be is telepített és a keresztény hit felvételére kényszerített. Különösen II. István szerette őket, a ki még halálos ágyán is fölötte kegyesnek mutatkozott irántuk.*

A kúnok tömeges beköltözését a tatárjárással kapcsolatban fogjuk elbeszélni.

Erdélyben a XIII. század eleje óta *románok* v. *oláhok* is 3. Oláhok. említetnek. Ezeknek származása és beköltözködése még mindig nincsen egészen kiderítve és az a célzatos állítás, hogy ők Erdély őslakói, be nem bizonyítható. Alkalmasint ellatinosodott illyr és thrák bennszülöttek, a kik a római hódítás következtében a latin nyelvet elsajátították. Mint gyarmatosok a rómaiakat Dáciaába is követték, melyet azonban 275-ben a római legiókkal ők is otthagytak. Azóta a Balkán félszigeten tartózkodtak, a szlávok és bolgárok között fentartották magukat és nyelvüket is megőrizték. Utóbb, a bolgárok bukása után, a byzanci császárok ellen ismételtelen elkeseredett harcokat folytattak; végül pedig a XI—XIII. században a Balkáni félszigetről észrevétlenül Oláhország és Moldvába, a XIII. század elején pedig Erdélybe költözködtek. Nevükkel először II. Endrének a szászok részére 1224-ben kiadott nagy szabadságlevelében találkozunk.

Említetnek még László király kora óta *izmaeliták* is. Ezekről csak annyit tudunk, hogy mohammedanus hitű kereskedők voltak. Származásukra nézve bolgár, kún és kozár eredetűek lehettek. Az ő kiséretükben emlegeti a törvény a *zsidókat* is, kikről nem tudjuk, mikor költözködtek be hazánkba. Izmaeliták és zsidók.

E sokféle bevándorlásnak és betelepítésnek az lett az örvedmény. Eredmény. edetes eredménye, hogy hazánk lakossága tetemesen megsaporodott, a puszták és vadonok gyérültek és hogy lakatlan és erdős vidékeken is *vármegyék* alakultak, melyeknek száma II. Géza idejében 72-re emelkedett. Emelkedett az ipar és kereskedelem is, a szellemi ügy, mint az anyagi műveltség és mindezek a király és állam hatalmát és tekintélyét öregbítették. Nem épen a véletlen játéka, hogy a legelső magyar nemzeti krónikát, nemzetünk szellemének első nagyobb irodalmi megnyilatkozását, ezen időben kezdték jámbor és hazafias barátok foljegyezni.

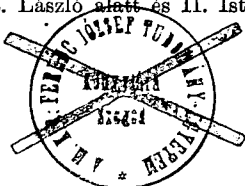
7. A görög befolyás veszedelmes volta. A Komnenos-ok. Ellenhatás: terjeszkedés délkelet felé.

II. Géza. III. István. III. Béla. Imre. III. László.

Pauler, I. 319. Marczali, II. 283. Szalay L., I. 215. Horváth, I. 418. Kerekgyártó, I. 114. Sayous, I. 148. Huber, I. 346. Fessler,

* Pauler Gy. a bessenyőket lépteti mindenütt előtérbe a kúnok helyett; így Cserhalomnál, szent László alatt és II. István idején.

Mangold: A magyarok okny. tört.

I. 260. *Hopf*, Byzantin. Geschichte. (Ersch-Gruber-féle Encyclopädia. I. Sectio. 85., 86. köt.). *Hertzberg Gusztáv*, Gesch. Griechenlands. 1878. (370. l.) A görög háborúkról szóló irodalmat I. a Hadtörtén. Közleményekben, 1891. *Várossy Gy.*, Antiochiai Anna (III. Béla első neje). Századok, 1886. *Wertner*, A fejedelmi Nemanjidák. *Kap Herr*, Die Abendländische Politik Kaiser Manuels (1881). A fej. végéhez: *Fraknói*, A kegyúri jogról írt cikke (Századok, 1893) és *Balics* egyháztörténete (II. köt.). — *Hodinka* cikke (T. Tár, 1888).

Magyarország és a keleti birodalom közötti viszony.

II. Géza, ki Borics régibb fondorlatait épen úgy kijátszotta, a mint annak német pártfogóit sikerrel legyőzte és a ki azután — fiatal kora daczára — a béke napjaiban oly áldásosan működött az ország emelése körül: egyszerre csak újabb és komolyabb ellenféllel látta magát szemben. Mánuel byzanczi császár elérkezettnek hitte az időt Magyarország megtámadására és fenhatósága alá való kerítésére. — Régebben ugyan több ízben barátságos lábon állottak öseink a görögökkel, szövetségesei is voltak és szellemi téren is hasznot húztak. De szt. István óta megszűntek a békés érintkezések. Álmos herceg pártolása miatt végre, II. István alatt, mint láttuk, nyílt háború is 'támadt, mely azonban Álmos halála után megint elaludt. (1129.)

II. Géza és Mánuel között kitört a háború, 1152.

Mindez azonban csak előjáték volt. Kalo Johannes ép oly ravasz, mint erélyes és nagyratörő utódja és fia *Mánuel*, (szt. László Piroska leányának fia, 1143—1180), elhatározta, hogy a birodalomnak a törökök részéről Elő-Ázsiában okozott veszteségeiért Európában keres kárpótlást szomszédjai rovására. Elő-Írója, Cinnamos, azt mondja, hogy minden áron Magyarországot akarta magának megszerezni. 1152-ben hazánk ellen csakugyan kettős támadást intézett. Először is Blacin szerb fejedelmet (Belus rokonát) támadta meg, a miért ez a görög fenhatóságot a magyarokkal akarta felcserélni. Azután az ótalmába fogadott Boricsot tetemes sereggel a temesi vidék pusztítására küldte, míg ő maga Zimonyt kerítette hatalmába. — *II. Géza*, ki ugyanabban az időben sógora érdekében Oroszországban is hadakozott, fegyverszünetet ajánlott Mánuelnek, ki Szerbiát megtartotta. 1154-ben újra kitört ugyan a háború, de a harczfelek most is csakhamar kibékültek.

Mánuel leigázza Szerbiát.

Ótalmába fogadja Boricsot.

Ellenkirályok. László és István.

A külháborút azonban belvillongás követte. Mánuel pártját fogta Géza király elégtelen öcseseinek, László s István hercegeknek, kik közül Istvánt udvarába fogadta és unokahugával jegyezte el. Géza viszont Mánuel ármányos unokaöcsének, Komnenosz Andronikosznak kelt pártjára. A surlódások 1155-ben új háborúra vezettek, mely kölcsönös pusztításokkal 1156-ig folyt, midőn a harczfelek a hadi foglyokat egymásnak visszaadták. A megkötött béke István herceg sorsa fölött is döntött, a kit Mánuel többé nem támogatott. De István nem mert hazajönni, hanem I. Rótszakállú Frigyes császár udvarába futott. Frigyes ótalmába fogadta ugyan, de mert

Géza király 1158-ban 600 székelly nyilast küldött a császárnak Lombardiába, Milano ostromára, elejtette a trónkövetelőt. A német szövetség azonban nemsokára felbomlott. Mihelyt Frigyes császár III. Sándor ellen ellenpápát állított, Géza, (csakúgy mint a francia és angol király), a rettenthetlen, aszkéta hajlamú Lukács esztergomi érsek-primás sürgetésére III. Sándor zászlajához szegődött (1061) és VI. Lajos francia királylyal Frigyes ellen kölcsönös véd- és dacszövetséget kötött. Háborúra azonban nem került a sor, mert Frigyes figyelmét és erejét az olasz ügyek teljesen lekötötték. 1162 máj. 31-én Géza király, ki hazánkat mind a két szomszéd császárság kaján-sága ellen meg tudta védeni, alig 30 éves korában elhunyt és a trónt legid. fiára, a 13 éves *III. Istvánra* hagyta.

III. István
1162—1173.

Alig hogy Mánuel hírét vette Géza halálának, István és a szintén udvarába menekült László herceg kíséretében megindította hadait és István számára követelte a koronát, «mert a magyar törvény szerint a trón az elhunyt király testvéreit illeti». A hazafias Lukács érsek és a királyi tanács néhány tagja ugyan azt felelték, hogy ők soha sem hallottak ilyen törvényről, de az ország nagy része meghajolt Mánuel hadserege és László trónjelölt előtt, míg a törvényes király, *III. István* a hű Pozsony falai között keresett menedéket. Csak egy ember mert Lászlóval szembeszállni: Lukács érsek, ki nemcsak meg nem koronázta Lászlót, hanem még egyházi interdictummal is sújtotta, a miért László elzáratta őt. *III. Sándor* pápa, véget akarván vetni az ujjhúzásnak, kieszközlé az érseknek szabad lábra helyezését, de Lukács nyomban reá a templomban fenyegető jóslatot intézett Lászlóhoz, ki néhány héttel később (1163 jan.) váratlanul elhalt. Erőszakos hajlamú öccse, *István* követte az uralomban, kit (a vonakodó Lukács helyett) a kalocsai érsek koronázott meg királylyá. De neki már az ébredező nemzeti áramlattal volt dolga. *III. István* visszahódította Pozsonyból a dunántúli megyéket és versenytársának hadát Fehérvár táján megverte. (Sőt el is fogta, de azon föltétel mellett, hogy Görögországba távozik, szabadon bocsátá.) Mánuel azonban ekkor már belátta, hogy Istvánt nem erőszakolhatja a magyarokra és ezért kegyenczét elejtette. *IV. István* erre I. Frigyes császárnál koldult segélyért, kinek évi adót is ígért, de *III. István* követei nagyobb összeget ígértek és ezzel a császárt a maguk részére hódíták. Csalódott reménynyel tért vissza *IV. István* Konstantinápolyba.

László
1162—63.

IV. István
1163—1165.

1164-ben Mánuel megváltoztatta taktikáját és erőszak és fegyver helyett diplomáciai csellel és ármánynyal élt. Nagy sereg élén Nándorfehérvárból békét és barátságot ajánlott *III. Istvánnak* és arra kérte őt, küldje el hozzá öccsét, Béla herceget, a kit majd magával visz udvarába és családjába, sőt nem lévén neki fia, örökösévé fog tenni. A magyar király-

Béla herceg
trónjelöltsége.

nak és embereinek megtetszett ez az ajánlat és Béla csakugyan Konstantinápolyba került, a hol Mánuel veje lett. Most azonban (1165) Mánuel levetette álcáját és hadának élén az országnak Béla herceget illető részét követelte. III. István semmit sem akart tudni Mánuel kívánságáról és rokona, a cseh herceg segélyével a görögök tömör sorait a Szerémségben megtörte. A harc azonban a Vaskaputól a dalmát partokig már három évnél tovább folyt (1164—67), miközben Mánuel a Szerémséget és Dalmáciát megszerezte. Időközben (1165) meghalt Zimonyban IV. István, úgy látszik, mérgezés következtében; 1173-ban pedig kimúlt III. István király, és ezzel a háború forduló ponthoz ért.

III. Béla
1173—96.

III. István halálának hírére az ország nagy része Béla herceget tekintette törvényes királyának és Béla maga örömet nyult a korona után. Az utóbbi években ugyanis helyzete Konstantinápolyban rosszra fordult. Mánuelnek fia született, a kit már 3 éves korában utódjává koronáztatott, Bélának tett ígéreteiről pedig megfélekedezett. Midőn azután meghallotta III. István halálát, nem akadályozta meg Bélát abban, hogy haza induljon, de oly esküre kényszerítette, mely szerint, míg ő (Mánuel) él, a görög-keleti birodalmat nem fogja megtámadni. Ily előzmények után természetes, hogy sokan Bélát gyanakodva fogadták. Lukács érsek, «a középkori magyar Cato», tőle is megtagadta a koronázást, saját anyja pedig inkább Geza fiát szerezte volna a trónon látni. Az ügyes Béla mindazonáltal kijátszván avagy erőszakkal levervén az ellenzékét, a koronát nem engedé magától elvitatni. Főigyekezetét oda irányozta, hogy mint nagynevű elődei tették, az országot mennél szorosabban csatolja a nyugati államokhoz és ezzel is kimutatta, hogy ellenfelei ok nélkül gyanúsították. Népszerűbb király azonban csak 1180 óta lett, mely évben (Mánuel halála után) Dalmáciát visszacsatolta az országhoz és Velence ellen meg is védette. További uralma a béke áldásaiban részesítette a belzavarok által kimerült országot, mely alatta fokozódó jólétnek örvendett. Ennek tanuságául a király által sógorának, II. Fülöp Ágost francia királynak a királyi jövedelmekről (körülbelül 3.600.000 forint) küldött jegyzéke is szolgálhat. A III. keresztes hadjárat vezérei, különösen Rótszakállú Frigyes császár, rendben vonultak át az országon és a császár kísérei irigységgel szemlélték a magyar király hatalmát, a kinek nem kellett daczos, hűbéres nagyokkal czivakodnia. Az új byzanci dinastiának alapítója pedig, Angelosz Izsák császár, nőül kérte Béla leányát.

Visszafoglalja
Dalmáciát 1180.

3. ker. hadjárat
1189.

Ezzel tehát a görög befolyás korszaka véglegesen letűnt: a görög császár ép oly kevéssé tudta az ország függetlenségét megtörni, mint azelőtt a német császárok.

III. Béla uralmáról még felemlítendő, hogy ő hozta be az

írással törvénykezést és hogy különös gondja volt az iskolákra, így a veszprémi főiskolára is, melynek vezetését részben a Franciaországból behívott ciszterciátákra bízta.

A délkeleti szomszéd sokszoros beavatkozásával szemben mintegy ellenhatásnak tekintendők Imre királynak, Béla fiának, Szerbia és Bulgárország ellen viselt hadjáratai, melyek folyamában a szerb fejedelem, Vuk, hűbérese lett a magyar királynak. Másrészt azonban Imre hatalmán *öcscsének, Endrének ismételt pártütései* ejtettek csorbát, melyeknek révén a pápai kuria befolyása nőttön-nőtt.

A pápa hatalma és befolyása szt. László halála óta kezdett hazánkban növekedni. Kálmán király büntető törvényeiben már nagyon is mutatkozik az egyházi felfogás; ellenőrizte a papság fegyelmét és a világiaktól elvette az ítélő hatalmat egyháziak fölött, de, a mi fontosabb, lemondott a püspökök investitúrájáról, melyet elődei gyakoroltak és érvényre emelte a cölibatust a maga egész szigorában. A püspökök kinevezésének jogáról azonban nem mondott le. *II. Géza* lemondott a püspökök áthelyezésének és letevésének jogáról. *III. István* III. Sándor pápa kedvéért lemondott a püspökök kinevezésének, áthelyezésének és megerősítésének jogáról. Ugyancsak *III. Sándor* pápa a görög kegyenczet, *IV. Istvánt*, felmentette a Lukács érsek-primás által rá kimondott átok alól és egy esetben felfüggesztette a primásnak koronázási jogát. *III. Béla* ugyan erőlyesebben lépett fel a papság ellen és elmozdította a kalocsai érseket; de ekkor lépett trónra *III. Incze*, a középkornak talán leghatalmasabb pápája (1198—1216.) a ki Magyarországot is a pápai főhatalom kerékvágásába terelte és a kinek befolyása nélkül nálunk sem történt fontosabb dolog. Fellépett mint békebíró és mint közvetítő, a mi ugyan elismerésre méltó, de ő parancsolja meg a trónörökösnek (Imre fiának) koronáztatását is, valóságos adókat vet ki az országra,* a főpapokkal mint szolgálival bánik, az apátságokat és zárdákat pedig fenhatóságának veti alá.

E beavatkozásra *Imrének s Endrének viszályai* szolgáltatnak alkalmat. Atyjuk ugyanis, Béla király, Endrének nagy kincset hagyott hátra ama czélból, hogy váltsa be fogadását és zarándokoljon ő helyette a sz. földre. Endre azonban e kincsen párthíveket szerezvén, ismételten fölkelt királyi testvére ellen. Imre egy ízben Horvát- és Dalmátországot adta neki hercegi czímmel, csak hogy vesztég maradjon, de ez sem használt. Endre egyre pazarolta kincseit, hogy híveket szerezzen így hát Imre is pazarolt kincset és birtokot hol világiakra, hol főpapokra. Imre nagy örömeire *III. Incze* pápában pártfogóra talált, a ki arra inté Endre herceget, hogy teljesítse fogadalmát és induljon — átok

* *Endlicher*, Monumenta Arpadiana: Census romanæ sedis in Hungaria a. 1192. V. ö. *Sayous*, I. 156. l.

terhe alatt — a szentföldre, mert különben nem lehet majd Imre utóda (a kinek akkor még nem volt gyermeke). Ennek daczára Endre honn maradt, sőt most nyíltan a koronára vágyódott és ebben a váci püspök és más püspökök is támogatták. Erre a szenvedélyes Imre Váczon termett és a püspököt a templomból kihurczolta, azután pedig felkelő öcscsét Somogyban seregestül meggyőzte és Ausztriába szalasztotta. Ekkor a pápai legatus lépett közbe, ki Imrét a pápa nevében komolyan megróttá és a váci püspökkel kibékítette. 1200-ban pedig a pápa Imre és Endre között is létesített kibékülést és mind a kettőt birta rá a keresztfelvételére. Imre most kész volt a ker. hadra indulni, midőn a Szerbiában kitört mozgalmakból azt a reményt merítette, hogy ezt az országot megnyerheti. Az volt a terve, hogy Szerbiát a pápa segítségével visszatéríti a kath. hitre. Elment, legyőzte Vuk herczeg ellenfelét és Vukot tette meg Szerbia fejedelmévé, magát pedig Szerbia királyának nevezte. III. Incze örvendett a bogumil szerbek vereségének és arra szólította fel Imrét, hogy Boszniában és Bolgárországban is nyomja el a bogumilokat, kik a magyar katolikus államnak elvi ellenségei. Ez a fegyveres térítés, majd belviszályok és az esztergomi és kalocsai érsek versengése annyira elfoglalták Imrét, hogy keresztes hadjáratát elhalasztotta és a pápa nem mondott neki ellent.*

4. ker. hadjárat
1204.

Zára elvész.

Új testvérvisszavétel.

III. László
1205.

Az Imre és Incze között fenálló barátságos viszonyt 1202-ben megzavarták a 4. keresztes hadjárat vitézei, kik Velence megbízásából, Incze pápa bánatára, Zárárt ragadták el a magyar koronától. A király hibás politikája elvégre kifárasztá a nemzet. Új testvérvisszavétel: java része a harmadízben felkelő Endre táborába gyűlt, kit Imre a híres dráwaparti jelenetben egyedül merész föl-leptével tudott lefegyverezni. Azután Kene várába zárta, nejét pedig, Gertrudot, ki Endrét a felkelésre rábeszélte volt, visszaküldötte Németországba. Együttal arra kérte a pápát, hogy engedje meg fiának, (III.) Lászlónak, még életében való megkoronáztatását, mit a pápa el is rendelt. A kis László helyett magának Imrének kellett megesküdnie, hogy fia is engedelmes lesz a szentszék iránt. Alig hogy azután fiát megkoronáztatta, elhalt. Halála után az özvegy királyné a gyermek-királylyal együtt a szavához hűtlen gyám, Endre elől VI. Lipót osztrák herczeghez volt kénytelen menekülni, hol a gyermek kevés idő múlva szintén meghalt. Endre pedig visszahívta nejét, lefoglalta az esztergomi kincstárt és visszakövetelte Lipóttól a koronát, a mit ez (László halála után) vissza is küldött.

* Karácsonyi János (eml. h.) kétségbe vonta ezeket az adatokat és tagadta, hogy Imre szerb-bolgár és boszniai politikájában vallásos érdekek játszottak bele. L. most *Pauler Gyula*, II. 28. s köv. és 627. s k. 1.

8. Az egyházi és világi urak küzdelme a király ellen. A kir. birtokok elvesztése. Az arany bulla. Kísérlet a kir. hatalom erősítésére.

II. Endre. IV. Béla.

Pauler, II. köt. eleje. *Wertner*, IV. Béla (Temesvár, 1893). *Szalay*, (I. köt. vége és a II. kezd.) *Horváth*, I. 487. *Kerekgyártó*, I. 132. *Fessler*, I. 306. *Huber*, I. 422. *Krones*, II. 88. *Sajó*, I. 152. *Nyáry Albert*, Beatrix királyné, II. Endre hitvese (Századok, 1868.) *Thallóczy Lajos*, A kamara haszna (1879). *Knauz*, Az arany bulla (Magy. Tört. Tár. X. 1863). U. az, II. Endre szabadságlevelei (Akadémiai értek. 1869). *Wenzel G.*, akadémiai értekezése az arany bulláról (1873). *Szántó Sámuel*, Az arany bulla keletkezése, összehasonlítva az angol magna chartával (Erdélyi Muz. 1881). *Torma*, Az arany bulla sat. (Századok, 1885). A 30. lapon említett *közjogi művek*. *Nogáll*, Róbert esztergomi primás (M. Sion, 1891). *Wertner*, A bazini és szentgyörgyi grófok (Turul, 1891). A Haholdingok (Ung. Revue, 1894). Buzád főispán és bán (u. ott). A bibliografiát l. különben *Hadtört. Közl.*, 1891. *Kozics L.*, II. E. ker. hadjárata (Kath. Sz. 1893).

Hütlén gyámból rossz király. Megkoronáztatásakor az utolsó II. Endre
gyöngye királyok alatt elhatalmasodott *nemesség* Endre királyt, 1205—1235.

a mi eddig nem volt szokásos, *esküre kötelezte*, megfogadtatván vele, hogy az ország jogait meg fogja tartani. Endre azonban nem igen törődött esküjével. Gyöngye jellemű; minden befolyásra hajló, csakis kedvteléseire gondoló, költelekező s pazarló fejedelem volt, ki dölőfős és fényűző nejeire, *merániai Gertrudra* hallgatott.*
A hazafiak mellőztével annak testvéreit, Bertholdot és Ekbertet, Családi politika.
halmozta el főméltóságokkal. (Bertholdot pl. kalocsai érsekké, majd bánná és erdélyi vajdává tette.) Azután III. Béla példájára, Galicziái hadjárat 1213.
hadat vezetett Galicziába, melynek lakói azonban ép oly kevésé akartak hallani a kath. hitről, mint a magyar fenhatóságról.
Endre mindamellett pápai engedéllyel hat éves fiát, Kálmánt királynak tukmálta rájuk (1213). Ekkor az ismételt hadjáratok, a czéltalan politika folytán és a németek pártolása miatt össze-
esküvés támadt az országban, melynek tagjai, Péter ispán és Az úgyn. Bánk bán-féle össze-
és Simon főúr (Bánk veje), Gertrudot 1213 szept. 28-án a pilisi erdők esküvés 1213.
árnyékában, sátrában összevagdalták és sok németet megöltek.**

* Gertrud IV. Berthold isztriai és krajnai ögróf leánya, kinek ősi fészke az andechsi grófság (München mellett) volt. Berthold a «Dalmácia és Horvátország hercege» címet viselte, de azután merániai (mintegy tenger melléki) hercegnek írta magát.

** A hagyományos elbeszélés, Melindával együtt, nem érdemel említést. V. ö. *Pauler Gyula*, A történet Bánk Bánja. («Nemzet», 1883 ápril 29. és május 3. és A m. nemz. t. II. 68.) *Huber Alfonz*, az («Archiv für Oesterr. Gesch.» 65-ik kötetében közlött értekezésében). *Erdőhelyi Menyhért*, Péter és Bánk Bán összeesküvése (1893). A többi irod. l. *Hadt. Közlem.* 1891. 291. l. Bánk (a Bór nemzetségből) résztvett ugyan az összeesküvésben, de nem a gyilkosságban, mint pl. veje, Simon. Spanyol származású nejeéről, Tota-ról, l. *Pör Antal* értekezését az Erdélyi Múzeumban. (1890).

Erémes hírt Endre a leleszi kolostorban vette, útban Halics felé; böszült haragjában azonnal visszafordult és Péter ispánt megölette, míg a többi összeesküvő külföldre menekült; de nem-sokára a régi kerékvágásba tért vissza az ország. Endre maga pedig már 1215-ben Courtenay Jolántát, Henrik byzanci császár rokonát vette nőül.

Keresztes hadjárat 1217.

Nyugtalan szelleme régi fogadalmát juttatta eszébe; mi több: azon merész terven törte fejét, hogy megszerzi a latin császári trónt. Ez utóbbit azonban ipja, Péter, nyerte el, neki pedig, III. Honorius pápa sürgetésére, a ki késedelmezést már nem tűrt, keresztes hadjáratára kellett indulnia. Hozzáfogott tehát az előkészületekhez. Meghagyta és a pápa megerősítette, hogy halála esetén Magyarországot első szülött fia, Béla, Halicsot pedig Kálmán kapja. Helyettesévé pápai engedéllyel János érsek-prímást tette. Azután mindenféle módon pénzt szedett, kolostorokból is elvitt drágaságokat, melyeket zálogba tett; zsidóktól és izmaelitáktól pénzt kölcsönzött, szintűgy főpapoktól és végre Spalatóba indult kísérvőivel, összesen 10,000 emberrel. Itt nem tudván lefizetni a vitelbért, Zárárt örök időkre átengedte Velenczének és csak most indulhatott velencei hajókon, VI. Lipót osztrák herczeg társaságában útjára. Elvitorláztak Ciprusra és onnan a szt. földre, Acconba. Eleinte Egyptom elfoglalását emlegették, de azután (novemberben) a Tábor hegyén épült fellegvár ostromához fogtak, de ott kudarcot vallottak. Rossz híreket kapván hazulról, haza felé készült és nem törődve a pátriárka haragjával, sőt átkával, 1218 januárban csakugyan haza indult, a hová az év végén Konstantinápolyon át meg is érkezett.

Főurak és főpapok növekedő hatalma és elfajulása.

Az országot, saját szavai szerint, «minden képezetet felülmúló bajban találta». Hogy a királyi hatalom az utolsó 50 év alatt a sok polgárháború, a viszálykodó trónkövetelők a trónöröklés határozatlan volta és a főnemesség és főpapság elhatalmasodása miatt egyre gyengült, annak jeleivel már idáig is találkoztunk. Endre alatt azonban a bomlás és a zavar tetőpontra hágott. A főurak a királyoktól kapott birtokokat magánbirtokká alakítván át, hallani sem akartak az azokkal járó kötelezettségek teljesítéséről. A várispánok lefoglalták a vár-birtokokat s elnyomták a várjobbágyokat, minek következtében az ország hadi ereje csökkent. A főpapság hasonlóan visszaélt állásával. A főpapok versengése s fokozódó gazdagsága (78 gazdag apátságról van pl. tudomásunk e korban) sok panaszra szolgáltatott okot. A János-vitézek és a néptelen Bárczaságba telepített német lovagrendiek jóformán külön államot képeztek az államban. A népet a szívtelen adószedők kifosztották s mindenképen elnyomták. Hiába ment panaszra; a törvény meg-megszólalt, de írott malaszt maradt.

Kir. birtokok elvesztése.

Kamarai nyereség.

És mit tett e nyomor láttára Endre? Hogy mérhetetlen pénzügyi bajain segítsen, behozta az úgynevezett *kamarai nye-*

reséget, egy új, zsarolással azonos adót, és elzálogosítá Imre özvegyének hitbérét és kincseit. Az ekként szerzett pénzen azután a halicsiaktól elűzött fiát, Kálmánt, vezette vissza országába. Azonban alig fordult hazafelé a magyar had, a halicsiak Kálmánt letartóztatták és csak oly feltétel alatt bocsáták szabadon, ha Endre király Galicziáról lemondani hajlandó.

Újabb galicziai hadjárat.

Ha a király vétkei közönye és az oligarchák féktelensége nem vesztette el a hazát, ez egyedül a hazafias köznemesség érdeme. Ez a párt a már megkoronázott és a horvát-szlavon herczeg címét viselő *Béla herczeg* körül csoportosult, ki mindenben elütve atyjától, több alkalommal intette Endrét javulásra és szelvényes ellentétbe helyezkedett vele. Az országos zavar pedig fötton-nőtt és végre azt eredményezte, hogy előbb a pápa majd a nemesség megszokallván Endre király önkényes határt szabott és saját jogai és kiváltságainak elismerésére kényszeríté őt. Előbb a papságnak tett Endre egyházi ügyeikre vonatkozó ígéretet. Azután a fő- és köznemesség jogait erősítette meg 1222-ben és az oklevelet 7 példányban lemásoltatta. Az aranypecsétetes szabadságlevelet magát pedig *Arany-bullának* nevezték. (Csak egy 1318. körül kiállított hiteles átirat maradt fenn az esztergomi primási levéltárban.) 31 czikke között a következők a főbbek:

Béla trónörökös.

Az aranybulla. 1222.

1. A kir. hatalom megszorítására vonatkozik az 1. czikk, mely szerint a király minden évben szent István ünnepén Fehérvártól törvényt napot tartozik tartani, melyen minden nemes megjelenhetik. A 11. cz. szerint idegenek az országtanács beleegyezése nélkül sem királyi tiszttel, sem egész vármegyét nem nyerhetnek. A 26. cz. értelmében a király idegeneknek egyáltalában nem ajándékozhat ingatlan birtokot. A 23. cz. a királyt jó, értékes pénz verésére kötelezi.

1. Kir. hatalom gyengül.

2. A nemesség kiváltságait védi: az 1. czikk, mely szerint minden nemes részt vehet az országgyűlésen; a 2. czikk, mely szerint nemes embert törvényes idézés és ítélet előtt nem szabad elfogni: a 3., 5. és 21. cz. értelmében nemes és pap ezentúl ment mind az adótól, mind a tizedtől, nemkülönben a beszállásolástól. A 4. cz. a szabad rendelkezés jogát biztosítja a nemesnek (a leányát illető negyed kivételével); ez összefügg a későbbi *ösiséggel*. A 7. cz. értelmében a nemes a királyt az ország határain belül saját költségén köteles követni, külföldön a király megtéríti költségeit. A 24. czikk szerint egyedül nemesek lehetnek kamaraispánok és vámtisztek.

2. Nemességi előjogok.

3. Az alsóbb nemesség védelméről ezenfelül még a 14. cz. gondoskodik, mely szerint a vármegye népét zsaroló várispán elmozdítandó és a 30. cz., melynek értelmében a nádorispán, a bán, a király és királyné udvarbíráján kívül senki se viselhesen két hivatalt.

3. Alsóbb nemesség jogai.

4. A várjobbágy «urak»-ról és a szabad népről szól a 4. Várjobbágyok.

19. pont, mely sz. Istvántól nyert kiváltságaikat megújítja és a 20., mely megszabja, hogy a tizedet az adófizető nép ne pénzben, hanem természetben fizesse.

Fegyveres ellenállás joga.

5. A befejező 31. cikk pedig ezt mondja: «ha a király vagy bármely utóda ezt a törvényt megsértené: a főpapságnak, főuraknak és nemeseknek, összesen és egyenkint, szabadságában áll, hogy neki, minden hűtlenségi bűn nélkül, ellenmondjanak és ellenálljanak».

Párhuzam az arany bulla és az angol magna charta között.

Ha az arany bullát, alkotmányunk eme talpkövét összehasonlítjuk a csak 7 évvel korábban kelt, sokkal terjedelmesebb angol magna chartával, kitűnik, hogy egyik sem új eszméken nyugvó, rendszeres alkotás, hanem a feledésbe menő ősi alkotmányos jogok és szabadságok ünnepélyes összefoglalása és deklarálása, tiltakozás a király önkénye, nemkülönben a főurak erőszaka ellen, melyek ellen a nemzet orvoslást keres és megtorlással él. Mind a két charta csak javaslat, a melyet későbbi századok fejlesztettek tovább. Mindkettő megmentette a királyságot önnön hibáitól és megerősítette tekintélyét az által, hogy önkényének korlátot szabott. Mindkettő biztosítá az egyéni szabadságot és a birtok szentségét. De míg a magyar charta első sorban mégis csak a papság és nemesség jogait védte, addig a magna charta a polgári osztály érdekeit is szem előtt tartotta; minek az lett a következménye, hogy *Angliában mind a három rend egyaránt érdeklődött a charta megtartása iránt*, míg nálunk a külön kiváltságokkal bíró polgári osztály közönyösen nézte, ha a király a másik két rendnek tett ígéreteit megszegte. — A fegyveres ellenállás jogáról pedig az angolok röviddel utóbb önként lemondtak, míg a mi nemességünk századokon át ragaszkodott hozzá.

Béla herceg megkísérti a királyi hatalom visszaállítását.

Endre király megesküdött ugyan, hogy az arany bullát meg fogja tartani, de rossz tanácsosaival, Dénes nádor és Miklós tárnokkal együtt csak gúnyt űzött belőle és az országgyűlés egybehívását elmulasztotta. Midőn pedig Béla, a reformpártnak időközben «ifjabb királylyá» koronázott előharczosa, vállalta el a már égetővé vált reformok keresztülvitelét, új viszály támadt apa és fiú között, ki Frigyes osztrák herceg udvarába volt kénytelen menekülni, de elvégre megkapta mégis Horvát-Dalmátországot és később Erdély kormányát. 1231-ben Béla herceg, Kálmán, több főúr és főpap a bajok orvoslására új *arany bullát* állítottak ki, mely az 1222-kitől több pontban eltért, lényegére és céljára nézve azonban megegyezett amazzal. Endre ezt a bullát is jóváhagyta, de mert most sem javult, Róbert érsek-prímás a végső eszközhöz nyúlt és az egész országot, Dénes nádort és Sámuel volt kamara-ispánt pedig névszerint átokkal sujtotta. Endre keserűen panaszkodott ugyan a pápának a szegény miatt, mely őt érte és a pápa fel is függesztette az interdictumot, de a könnyelmű király, ki ebben az időben harmadszor nősült, mindenben a

Endre uralkodásának gonosz következményei.

régi maradt és nem is változott meg haláláig. A pápa sürgetésére épen keresztes hadjárat tervével foglalkozott és Kálmánra ruházta előzetesen Boszniára való jogait, midőn 1235 szept. elhalt. — Kétségtelen, hogy ama nyomor forrását, melybe az ország Endre halála után süllyedt, az ő kormányában kell keresni. Legnagyobb bűne, hogy a régi felbomlott honvédelmi rendszert és társadalmat új alapon újra nem szervezte.

Béla, a hazafias reformpárt türelmetlen előharczosa, a koronázás után mindenekelőtt szigorúan megbüntette atyja gonosz tanácsosait meg régi ellenfeleit és új tanácsosokat nevezvén ki, folytatta az elidegenített adományozások visszazedését, miért a főurak és főpapok között sokan meggyűlöltek, sőt többen a pápához, majd Harczias Frigyes osztrák herczeghez fordultak segítségért. A pápa, IX. Gergely, arra szólítá fel Bélát, hogy a papság! A elszedett javakat visszaadja, Frigyes herczég pedig pusztítani kezdte a nyugati határszélét, de legyőzetvén, pénzen kelle a békét megváltania. (1236.) Ugyanakkor Boszniában is győztek a magyar fegyverek Kálmán herczég alatt. — Az ország belső rendjét pedig Béla annyira helyreállította, hogy megelégedéssel írhatott erről a pápának. Szóval a bel- és külügy terén szebb jövő kecsegtette a hazát, midőn egy irtózatos katastropha mindeme reményeket eltiporta.

IV. Béla

1235—1270.

Erélyes fellépése.

Viszály IX. Gergely pápával

és Harczias Frigyes herczeggel.

E korszak főbb kútforrásai.

Sayous, Flegler, Marczali, Kerékgyártó, Toldy, Wattenbach említett munkái (a 25. lapon). Rademacher értekezése Aventin u. die ungar. Chronik (Neues Archiv für ältere deutsche Gesch.-Kunde, 12. köt. Rademacher, Die ungar. Chronik (Lipsee, 1887) és cikke a Forschungen zur deutschen Gesch. 25. kötet. Heinemann, Zur Kritik ungar. Gesch.-Quellen (Neues Archiv 1887. 13 köt.). Szt. István, Imre, Gellért, szt. László legendáit és életét Szabó K. fordítá le magyarra. A szöveget kiadta Mátyás Flórián. (Hist. Hungar. Fontes demestici.) Pauler Gyula, Ki volt Hartvicus? (Századok, 1883). U. az. A Hartvic-legenda (o. ott, 1884). Pauler Gy., A Hartvic-legenda (Századok, 1892). Felelet Karácsonyinak cikkére (u. ott). U. az. A Hartvic-vita sarkpontjai (Századok, 1894). Pauler, Még egyszer a Hartvic-vita (u. ott). Kaindl, Studien ungar. Geschichts-Quellen (Archiv für österr. Gesch. 1894. 81. köt.). Salamon, Budapest története (III. köt. 4. l.). Szlemenics és a többi a 32—33. lapon említett értekezés és mű. A lengyel forrásokról: Zeissberg, Polnische Geschichtsschreibung im Mittelalter (1873). A szláv forrásokról l. Wenzel, cikksorozatát a Történeti Tárbán (1879). Fejérpataky, Irodalmunk az Árpádok korában (Figyelő, 1877). Hirsch, Byzantinische Studien. 1876. Neumann, Griech. Geschichtsschreiber u. Gesch.-Quellen. 1888. Fejérpataky, A kir. kanczellária az Árpádok alatt. 1885. (Akademia.) Szt. István okleveleiről l. Karácsonyi, Kálmán okleveleiről Fejérpataky művét (41. l.). Kubinyi, Nomenclator Hungarorum antiquorum (I. köt.).

Legendák: a) Szent István legendája hármasszerkezetben maradt reánk. Az úgynevezett kisebb és nagyobb legendában és a Hartvic püspök által állítólag Kálmán idejében készült életrajzban. István királyt

mind a három mint apostoli reformátort dicsőíti, az államférfiúról csak úgy mellékesen szól.

b) *Szent Imre legendája* Imre hercegben a tiszta életű, hitbuzgó és töredelmes ifjút tünteti fel.

c) *Szent Gellért legendája* kettős szerkezetben maradt reánk.

d) *Szent László legendáját* egy ismeretlen pap írta a király szentté avattatása után, 1192 és 1218 között, vallási szempontból.

A *nemzeti krónika*. Régebb krónikáink közül *Kézai* a budai és a *Mügel*n *Henrik*-féle krónika, a dubniczi és a rimes krónika, továbbá az úgynevezett bécsi v. képes és a pozsonyi nagyobb krónika, közös eredetre vezethetők vissza. Ezt a közös, bár eredetiben elveszett, de ama krónikák által megőrzött kútforrást némelyek «*Nemzeti krónika*»-nak nevezik és meg is kísértették annak rekonstruálását. Más íróink ugyan (így *Pauler*) nem értenek egyet ezzel a «chimærikus» elnevezéssel és lehetetlennek tartják annak a krónikának rekonstruálását. Abban azonban mindnyájan egyetértenek, hogy *Kézai*, a *bécsi képes krónika* és a *Mügel*n-féle *német krónika* régebb *feljegyzéseiből* merítettek. A képes krónikában *Pauler* nevezetesen három elemet különböztet meg: a) a Kún László korabeli krónikát, melyet *Kézai* használ egy. III. században írt krónikát és c) a *Kézai* után keletkezett *Pauler* tehát azt hiszi, hogy e részek a XII—XIII. században keletkeztek. *Huber Alfons* nézete szerint ellenben (v. ö. a Századok 1883. évi 3. kötet és 1884. 338. l.) a XIII. századnál nem régiebbek. Magok a régiebb feljegyzések természetesen nem egy, hanem több író (barát) műve, még pedig hazafias szellemben írt műve.

A legendáknál fontosabbak a *törvények*, melyek tényleges állapotok szabályozására törekednek. a) *Szt. István két törvénykönyvének* eredeti példánya elveszett; tartalmukat későbbi átiratokból merítjük.

b) *Szt. Lászlótól* három, Pannonhalmán, a szabolcsi gyűlésen (1092) és egy ismeretlen helyen hozott törvénykönyv maradt reánk. Tartalmukról l. f. (a 39. l.).

c) *Kálmán királynak* több gyűlésen hozott *törvényei* eredetileg, úgy látszik, magyar nyelven voltak szerkesztve, de csak az *Alberik* pap által eszközölt kivonat maradt reánk (l. 39. l.).

d) *II. Endre arany bullájának* eredetije hasonlóan elveszett, de megmaradt annak későbbkori hiteles másolata (a primás levéltárában).

E törvények megtalálhatók *Endlicher* és *Wenzel* gyűjteményeiben és a *Corpus Jurisban*. A két *Kovachich* is gyűjté az Árpád-kori országgyűlések reánk maradt törvényeit. (L. a VIII. szakasz végét.)

Oklevéltárak. Az oklevelek fontossága az Árpád-ház korára oly nagy, hogy nélkülök e kor történetét nem lehetne megírni. A magyar királyi kancellária ugyanis jutalmak- s ajándékozásokról szóló oklevelekben mindig hozzátette, mely szolgálatok fejében nyeri a jutalmazott a király háláját. Okleveleink nagy száma bámulandó: egyedül az orsz. levéltárban van körülbelül 30,000 oklevél, mely az 1000—1526. évekből származik.

Az Árpád-korszakbeli oklevelek megtalálhatók a következő gyűjteményekben: a) *Fejér*, Codex Diplomaticus (1000—1439-ig) 40 kötet. Tárgymutató *Czinár*-tól. E nagybecsű gyűjtemény azonban nem készült nagy gonddal, sőt nagy hibákat tartalmaz, mind a mellett még ma is nélkülözhetetlen. b) *Endlicher*, Rer. Hungaric. Monumenta Arpadiana. Ide szól a 3. kötet. c) *Wenzel Gusztáv*, Codex Diplomaticus Arpad. continens. 12 kötet d) *Ráth Károly*, Nagy Imre és társai, Codex dipl. Patrius. (8 kötet.); e) *Kubinyi*, Codex dipl. Arpadianus (1 kötet.). Nagyonbízott birtokviszonyokra vonatkozó oklevelek. f) *Knauz*, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. (I. köt. 979—1273. II. 1273—1321). Továbbá a *Károlyi*, *Sztáray*, *Palotássy*, *Zichy* és *Melczer* családok oklevéltárai. A horvát oklevéltárak közül *Thalčić* zágrábi egyházkerület oklevélgyűjteménye és a *Rački* által szerkesztett Documenta historiae Croatiae periodum

antiquam illustrantia cz. gyűjtemény. Végül a Zimmermann és Werner által kiadott Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (I. 1892. Terjed 1191—1342-ig.) V. ö. Szamota István, A tiha-nyi apátság 1055-iki alapító levelé, mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléke (Nyelvtudom. Közlem. 1895).

Német kútfők. A III. és IV. Henrik császár korabeli magyar-német hadjáratokról szólnak a Bajorországban írt *altaichi évkönyvek*. Konrád és Barbarossa császárok korára nézve lásd a *mölki, klosterneuburgi, admonti és kremsmünsteri évkönyveket*. Fontos továbbá *Ottó freisingeni püspöknek krónikája* és *Barbarossáról írt története*. E nagy-befolyású diplomata, egyúttal közel rokona ama két császárnak, 1147-ben történt keresztes útja alkalmából megismerkedett hazai viszonyainkkal, a midőn ugyanis rosszul titkolt irigységgel értesült királyainknak majdnem korlátlan hatalmáról, valamint arról, hogy akkoriban előkelő nagyjaink nem játszottak oly daczos szerepet, mint rangtársaik Európának hűbéres államaiban. Az Imre és Endre közötti versengésről a *nagy kölni évkönyvek* tartalmaznak hiteles híreket. A görög befolyás koráról pedig a későbbkori *Mügeln Henrik krónikája* szól. (V. ö. *Pauler Gy.* I. 782.)

A görög befolyás korára Cinnamus János és Nicetas Choniates byzanczi írók emlévadók. Cinnamus műve 1118—1176-ig ér, főleg Mánuel idejéről szól. Mint császári jegyzőnek módjában állott hivatalos kútfőkből is meríteni. Nicetas a III. Béla korabeli időkről szól. Műve 1218-ig ér. Megvannak a bonni gyűjteményben (*Corpus Scriptorum bizantinorum*) *Regel* által szerkesztett új gyűjtemény is (*Fontes rerum byzantinorum* I. 1.) felöleli majd a Manuel korabeli írókat. (V. ö. *Századok*, 1894. 237. l.)

Egyéb fontosabb kútfők. *Cosmas prágai esperesnek krónikája* (1108—1118.), ki Kálmán királynak kortársa volt. Nevezetes, hogy, bár személyesen ismerte királyunkat, a Nemzeti krónikával ellentétben, szóval sem említi annak rút külsejét. A franczia *Otto 'e Deuil* (Diogilo), VII. Lajos király káplánja, a II. ker. hadjárat alkalmával ismerkedett meg hazánkkal. Az orosz krónikák közül az úgyn. Hypatiosz krónika és több évkönyv.

Pápai oklevelek. Ezeket nagyobb részt *Theiner* adta ki *Mon. Hung. Historia* című két kötetnyi műben. (I. k. 1216—1353. II. k. 1352—1526.) A magyar kath. főpapság egyébiránt már hozzáfogott a pápai levéltárakban lappangó összes magyar történeti vonatkozási oklevél kiadásához, a *«Monumenta Vaticana»* című gyűjteményben. L. a köv. kútfő-szakaszt.